

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA MERKEZ ÜLKE OLMA YÖNELİMİ: DÖNÜŞÜM MÜ, DEVAMLILIK MI?*

CENTER STATE ORIENTATION IN TURKISH FOREIGN POLICY: TRANSFORMATION OR CONTINUATION?

Dr. Betül ÖZYILMAZ KİRAZ¹

ÖZ

Ahmet Davutoğlu, istifa ettiği 2016 yılına kadar AK Parti hükümetlerinin dış politika söylemini büyük ölçüde belirlemiş; Davutoğlu'nun "merkez ülke Türkiye" söylemi, dış politika pratiklerinin temel çerçevesini oluşturmuştur. Buna bağlı olarak, 2000'li yıllarda Türk dış politikasında yaşanan aktivizm de çoğu zaman Davutoğlu'nun dış politika anlayışıyla özdeşleştirilen bir dış politika dönüşümü olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışma, 2000'li yıllarda Türk dış politikasında merkez ülke olma yöneliminin ve buna bağlı olarak yaşanan aktivizmin Davutoğlu'nun dış politika anlayışıyla özdeşleştirilen bir dış politika dönüşümü olup olmadığı sorusuna odaklanmaktadır. Çalışmada, Türkiye'nin merkez ülke yöneliminin söylemsel ve eylemsel boyutları analiz edilmektedir. Bir söylem olarak merkez ülke ifadesinin fikri temellerinin Soğuk Savaş'ın sona ermesinin akabinde atıldığı ve bu söylem bağlamında gerçekleşen kültürel ve akademik işbirliklerinin kurulması, diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi, dış yardımlara odaklanması, komşu ülkelerle sorunların çözülmesi, ekonomik ilişkilerin öncelenmesi ve geliştirilmesi bölgesel barış ve istikrarın sağlanmasında aktif rol üstlenilmesi gibi dış politika eylemlerinin de bu dönemden itibaren uygulamaya konulduğu savunulmaktadır. Buna göre, 2002 sonrası dönemde bu politikaların daha yoğun ve aktif bir şekilde uygulandığı bir gerçek olmakla birlikte, bunların Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikasında ortaya çıkan bir trendin devamı olduğunun ıskalanarak AK Parti ya da Davutoğlu sonrası yaşanan bir dış politika dönüşümü olarak tanımlanması eksik bir okumaya sebep olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, AK Parti, Ahmet Davutoğlu, Merkez Ülke.

JEL Sınıflandırma Kodları: F50.

ABSTRACT

Until his resignation in 2016, Ahmet Davutoğlu had largely determined the foreign policy discourse of the Justice and Development Party (JDP) governments and his "center state Turkey" discourse had formed the bases of foreign policy practices. Accordingly, activism experienced in Turkish foreign policy in the 2000s has often been considered as a foreign policy transformation identified with Davutoğlu's foreign policy vision. The study is concerned with the question of whether center state orientation and the activism in Turkish foreign policy in the 2000s is a foreign policy transformation associated with Davutoğlu's foreign policy vision or not. In the study, discursive and practical aspects of center state orientation is analyzed. It is argued that ideational basis of Turkey's center state discourse was founded in the aftermath of the Cold War. It is presented that foreign policy practices related to this discourse like establishing cultural and educational cooperation, developing diplomatic relations, focusing on foreign aid, solving problems with neighbors, playing an active role in regional peace and stability, prioritizing economic relations were started to be put into practice beginning from this period as well. Therefore, although it is a fact that these policies were implemented in a more intense and active way after 2002, saying that they are part of a foreign policy transformation under the JDP rule or Davutoğlu era results in an inadequate reading.

Keywords: Turkish Foreign Policy, Justice and Development Party, Ahmet Davutoğlu, Center State.

JEL Classification Codes: F50.

* Bu çalışma Sosyal TAMÇELİK danışmanlığında Betül ÖZYILMAZ KİRAZ tarafından hazırlanan ve 07.08.2018 tarihinde savunulan "Dış Politika Yapımında Geniş Grup Kimliğinin ve Sosyal Kimliğin Etkisi: Türk Dış Politikası Örneği" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

¹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, betulozyilmaz@yahoo.com

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Scope:

The early 2000s onwards an increasing activism was witnessed in Turkish foreign policy. The intellectual basis and mental infrastructure of this activism is often identified with the mindset of the Justice and Development Party (AK Party), which came to power in 2002, and particularly with Ahmet Davutoğlu's thoughts. It is thought that the new foreign policy orientation envisioned by the AK Party has been both the source of this activism and a transformation in Turkish foreign policy. Additionally, Davutoğlu's foreign policy conceptualizations constituted the ideational basis of such transformation. Davutoğlu's "Turkey should become a center state" discourse has been the main foundation of this argument. The aim of this article is to find out whether the orientation of being a central state and associated activism in Turkish foreign policy in the 2000s is a foreign policy transformation identified with Davutoğlu's foreign policy reasoning or not. At this point, it is useful to underline that this study does not aim to discuss the success or failure, accuracy or fallacy of center state orientation. Such a discussion is comprehensive enough to be the subject of a separate study and may lead to a departure from the main question emphasized in the study.

Design/methodology/approach:

The term "foreign policy orientation" is used in line with James Rosenau. Rosenau (1976) argues that foreign policy can be conceptualized in three ways: foreign policy as orientations; foreign policy as plans and commitments and foreign policy as actions. Orientation defines the attitudes and perceptions that determine the position of a state in the international arena and derives from the historical experience and strategic situation. As such, it constitutes a basis for states in the execution of foreign policy. What is meant by plans and commitments are the instruments and strategies to be used to achieve certain goals. Actions are the observable part of foreign policy. They are the concrete behavior of states in foreign policy (Rosenau: 1976, 16-17). Based on this conceptualization, Davutoğlu's "Turkey should become a center state" claim is thought to be a foreign policy orientation derived from Turkey's strategic situation in the post-11 September international order. Again, based on Rosenau's thought, throughout the study the plans and commitments put forward with this orientation and their reflections on foreign policy actions are discussed as well. While identification of the plans requires the examination of the discourse used in foreign policy, the analysis of their reflection on the actions requires focusing on concrete foreign policy practices. Accordingly, both the discursive and operational dimensions of center state orientation are analyzed in the article. In the first part of the article, discursive dimension of Turkey's center state orientation is analyzed. Accordingly, the foreign policy discourses of Turgut Özal, Süleyman Demirel, İsmail Cem and Ahmet Davutoğlu, who served in different time periods and different positions in the post-Cold War period, are analyzed through comparative discourse analysis. Discourses quoted from written texts and verbal statements are compared in terms of similarities in the center state orientation and related foreign policy plans and commitments. In the second part of the article, the operational dimension of the center state orientation is discussed and to what extent the similarities seen in the discourses are reflected in foreign policy actions is tried to be determined.

Findings:

Comparative analysis of Özal, Demirel, Cem and Davutoğlu's foreign policy discourses, who worked in different time periods after the Cold War, shows that there are considerable commonalities and similarities in terms of their foreign policy orientations and foreign policy plans and commitments. When considered in terms of foreign policy orientations, effective and dynamic foreign policy vision which Davutoğlu called the new diplomatic style had already been expressed by Özal, Demirel and Cem. This analysis also reveals that there are some commonalities regarding the paths to be followed to achieve the target in foreign policy, namely plans and commitments. The commonalities seen in foreign policy discourse are also reflected in actions, that is, in concrete foreign policy behavior. In this context, in addition to strengthening and maintaining past relations and cooperation with the West, establishing cultural and academic cooperation, developing diplomatic relations, solving problems with neighbors, providing foreign aid, developing economic relations and contributing to regional peace and security in Central Asia, the Caucasus, the Middle East, the Balkans, Africa and Latin America were prioritized.

Conclusion and Discussion:

Center state discourse and the activism experienced in this context in Turkish foreign policy are part of the foreign policy orientation that emerged after the Cold War rather than a foreign policy transformation associated with Davutoğlu. It is undeniable that in the post-20002 period, policies mentioned above were applied more intensely and actively due to political stability brought by the single-party government and the convenience of international conditions. However, evaluating center state orientation as a foreign policy transformation came with Davutoğlu by just focusing on this situation offers an incomplete reading.

1. GİRİŞ

2000'lerin ilk yıllarından itibaren Türk dış politikasında giderek artan bir aktivizme tanıklık edilmiştir. Türkiye'nin özellikle Afrika ve Latin Amerika gibi bölgelerdeki diplomatik temsilciliklerinin sayısı dramatik bir şekilde artmış; Arap-İsrail uyuşmazlığından İran nükleer krizine ve Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerine kadar uzanan çeşitli meselelerde arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık girişimleri gerçekleşmiş; çok çeşitli ülkelere dış yardımlar sağlanmış; gerek komşu ve civar ülkelerle gerekse daha uzak coğrafyalardaki ülkelerle serbest ticaret anlaşmaları imzalanmış; Latin Amerika ve Afrika açılımları kapsamında bu bölgelere yönelik dış politika faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Bu gelişmelerin fikri temeli ve zihinsel alt yapısı çoğu zaman 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) zihniyetiyle özel olarak ise Ahmet Davutoğlu'nun düşünceleriyle özdeşleştirilmiştir. Buna göre, AK Parti'nin uluslararası politikada Türkiye için tahayyül ettiği yeni yönelimin, dış politikadaki aktivizmin kaynağı ve aynı zamanda Türk dış politikasında bir dönüşüm olduğu savunulurken, Davutoğlu'nun kullandığı dış politika kavramsallaştırmalarının bu dönüşümün fikri temelini oluşturduğu düşünülmüştür. 2009 yılında dışişleri bakanlığı görevine gelen, ancak bu göreve gelmeden önceki süreçte de dış politikada etkili olan Davutoğlu'nun "Türkiye merkez ülke olmalı" söylemi, bu kabulün önemli bir dayanağı olmuştur. Davutoğlu, 11 Eylül saldırılarını referans noktası olarak bu olayların ardından yeni bir uluslararası düzen kurulmakta olduğunu belirtmiş ve Türkiye için kullanılan "köprü ülke" tanımlamasının bu yeni düzende geçerli olmadığını; Türkiye'nin "köprü" değil "merkez" ülke olarak tanımlanması gerektiğini söylemiştir (Davutoğlu, 2004). Böylelikle Davutoğlu, Türkiye'nin uluslararası arenada kendisini nerede görmek istediğini ifade eden bir dış politika yönelimini dile getirmiştir. Bunu yeni bir diplomatik üslup olarak kavramsallaştıran Davutoğlu, bu tanımlamaya binaen aktif, çok yönlü ve çok kulvarlı bir dış politika izlenmesi çağrısında bulunmuştur (Davutoğlu, 2004). Davutoğlu'nun dile getirdiği merkez ülke olma tasavvuru, yaptığı çağrı ve dış politikada artan aktivizm, dış politikada bir dönüşüm olarak görülmüştür.

Bu çalışma, 2000'li yıllarda Türk dış politikasında yaşanan aktivizmin ve merkez ülke olma yöneliminin, Davutoğlu'nun dış politika anlayışı ile özdeşleştirilen bir dış politika dönüşümü olup olmadığı sorusuna odaklanmaktadır. Çalışmada, Türkiye'nin merkez ülke yöneliminin fikri temellerinin Soğuk Savaş'ın sona ermesinin akabinde atıldığı ve bu bağlamda gerçekleşen kültürel ve akademik işbirliklerinin kurulması, diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi, dış yardımlara odaklanılması, komşu ülkelerle sorunların çözülmesi, ekonomik ilişkilerin öncelenmesi ve geliştirilmesi, bölgesel barış ve istikrarın sağlanmasında aktif rol üstlenilmesi gibi politikaların da yine bu dönemden itibaren uygulamaya konulduğu savunulmaktadır. Buna göre, Türk dış politikasında yaşanan aktivizmin de Davutoğlu ile yaşanan bir dış politika dönüşümünden ziyade Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikasında ortaya çıkan dış politika yöneliminin bir parçası olduğu iddia edilmektedir.

Çalışmada "dış politika yönelimi" ifadesi, James Rosenau'dan esinlenerek kullanılmaktadır. Rosenau (1976), dış politikanın üç şekilde kavramsallaştırılabileceğinden bahsetmektedir: yönelimler olarak dış politika; planlar ve taahhütler olarak dış politika ve eylemler olarak dış politika. Yönelimler, uluslararası arenada devletin nerede konumlandığını belirleyen ve devletin tarihi tecrübesinden ve içinde bulunduğu stratejik durumdan türeyen tutum ve algıları tanımlamaktadır. Bu haliyle yönelimler, dış politikanın yürütülmesinde devletlere dayanak oluşturmaktadır. Plan ve taahhütlerden kastedilen, belirli hedeflere ulaşmak için kullanılacak araçlar ve stratejilerdir. Eylemler ise dış politikanın gözlemlenebilir kısmı; devletlerin dış politikadaki somut davranışlarıdır (Rosenau: 1976, 16-17). Bu kavramsallaştırmadan yola çıkarak, Davutoğlu'nun Türkiye için ortaya koyduğu "merkez ülke olmalı" iddiası, 11 Eylül sonrası oluşan uluslararası düzende Türkiye'nin içinde bulunduğu stratejik durumdan türeyen ve genel dış politika eğilimini yansıtan bir dış politika yönelimi olarak ele alınmaktadır. Yine Rosenau'nun düşüncesinden hareketle, çalışma boyunca, bu yönelimle birlikte ortaya konulan hedefler ve stratejiler (planlar) ve bunların dış politika eylemlerine yansımaları da konu edilmektedir. Planların tespiti dış politikada kullanılan dilin incelenmesini gerektirirken, bunların eylemlere yansımalarının analizi ise somut dış politika uygulamalarına odaklanılmasını gerektirmektedir. Bu nedenle, çalışmada, merkez ülke olma yöneliminin hem söylemsel hem de eylemsel boyutu üzerinde durulmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümü, Türkiye'nin merkez ülke olma yöneliminin söylemsel boyutunun, ikinci bölümü ise eylemsel boyutunun incelenmesine ayrılmıştır. Buna göre, birinci bölümde, karşılaştırmalı söylem analizi kullanılarak, Soğuk Savaş sonrası dönemin farklı zaman dilimlerinde ve farklı pozisyonlarda görev yapmış olan Turgut Özal, Süleyman Demirel, İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu'nun söylemleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Davutoğlu'nun dış politika söylemleri hâlihazırda bu çalışmanın odaklandığı soruyu oluşturması itibarıyla konu edilmektedir. Davutoğlu'nun söylemleriyle karşılaştırılmak üzere Özal, Demirel ve Cem'in seçilmesinin ise farklı nedenleri bulunmaktadır. Özal, dış politikaya olan yoğun ilgisi nedeniyle, 1989 yılında

Cumhurbaşkanı seçilmesinden 1993'teki vefatına kadar olan dönemde dış politikanın oluşum ve uygulama sürecinin en etkin aktörü olmuştur (Balcı, 2018: 212). Öyle ki Özal'ın dış politikada "tek adam" gibi davranma eğilimi geliştirdiği düşünülmüş (Özcan, 2004: 871) ve dönemin dış politikasını etkileyen öğeler tanımlanırken "Özal öğesi" ifadesi kullanılır ve analizlere dâhil edilir olmuştur (Oran, 2006: 28). Dış politikayı bu derece yönlendirebilmesi itibarıyla Özal, bu çalışmada söylemleri analiz edilmek üzere tercih edilen karar alıcılardan olmuştur. Özal'ın vefat ettiği 1993 yılı ile Haziran 1997 arasında Türkiye'de 8 kez dışişleri bakanı değişmiş ve bakanların görev süresi 1 yılı geçmemiştir (T. C. Dışişleri Bakanlığı, 2020a). Bunun yanı sıra bakanların bir kısmı görev süreleri boyunca parti liderliği ve ülke siyaseti ile çok daha yoğun şekilde meşgul oldukları için dış politika büyük ölçüde bakanlık bürokrasisi tarafından yürütülmüştür. Dolayısıyla, bu dönemde başbakanlar, kabinenin diğer bakanları ve dışişleri bakanlığı makamında bulunan bakanlar, dış politika yapımında pek etkili olamamıştır (Tuğtan, 2016: 5). Bu bağlamda, Özal'ın belirleyici olduğu dönemi takip eden döneme ait dış politika söylemlerini inceleyen hükümetle, başbakan ve dışişleri bakanı değişikliklerinde cumhurbaşkanı sıfatıyla bir süreklilik unsuru olması sebebiyle Demirel'in söylemlerinin analizlere dâhil edilmesinin uygun ve inceleme açısından pratik olacağı düşünülmüştür. 1997 yılında İsmail Cem'in dışişleri bakanlığı görevine gelmesiyle birlikte ise dışişleri bakanlarının dış politika yapımında aktif olmadığı dönem sona ermiştir. Cem, görevde bulunduğu 1997-2002 yılları arasında seleflerinin aksine bir dış politika vizyonu oluşturulması, gündelik dış politika uygulamaları ve kriz yönetimleri sırasında öne çıkan liderlik sergilemiştir (Tuğtan, 2016: 5). Bu nedenle, bu çalışmada, Cem'in dış politika söylemleri analizlere dâhil edilmiştir. Özal'ın, Demirel'in, Cem'in ve Davutoğlu'nun kimi yazılı metinlerden kimi ise sözlü beyanlardan alıntılanan söylemleri, merkez ülke olma yönelimi ve planlar/taahhütler konusundaki benzerlikler açısından karşılaştırılmaktadır. İkinci bölümde ise merkez ülke olma yöneliminin eylemsel boyutu ele alınarak söylemlerde görülen benzerliklerin, dış politika eylemlerine ne ölçüde yansıtıldığı tartışılmaktadır.

Bu noktada, bir hususun altını çizmekte fayda görülmektedir. Bu çalışmada amaç, Türkiye'nin merkez ülke olma söyleminin ve bu bağlamdaki dış politika uygulamalarının başarısını ya da başarısızlığını, doğruluğunu ya da yanlışlığını tartışmak değildir. Böyle bir tartışma, ayrı bir çalışmanın konusu olacak kadar kapsamlı olduğu gibi bu çalışmada üzerinde durulan esas sorudan uzaklaşılmasına yol açabilecektir.

2. MERKEZ ÜLKE OLMA YÖNELİMİNİN SÖYLEMSEL BOYUTU

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'nin merkez ülke olma yöneliminin, dış politika söylemlerine ne şekilde yansıtıldığı incelenmektedir. Bu bağlamda kronolojik bir okuma yapılarak Özal, Demirel, Cem ve Davutoğlu'nun dış politika söylemleri karşılaştırmalı olarak analiz edilerek dört devlet adamının söylemlerindeki merkez ülke olma yönelimi ve dış politika planlarına dair ortaklıklar ortaya konulmaktadır.

Özal'ın Soğuk Savaş'ın sonrası dönemin ilk yıllarındaki dış politika söylemlerinin analizi, Türkiye'nin Doğu ile Batı arasında bir köprü; pasif bir aktarım aracı olmanın ötesinde yapıcı ve düzen kurucu bir ülke olmasını tanımlayan merkez ülke yöneliminin fikri temelini ve bu temeli oluşturan yapısal unsurlara dair önemli ipuçları sunmaktadır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Orta Asya ve Kafkasya'da Türkiye için gelişmelerine kayıtsız kalamayacağı yeni bir siyasi coğrafya ortaya çıkmıştır. Siyasi ve ekonomik sorunlarla meşgul olan Rusya'nın bölgedeki etkisinin azalmasından doğan bir güç boşluğu oluşmuştur (Özcan, 2000: 19). Bu güç boşluğunun nasıl doldurulacağı sorusuna, yeni bağımsızlıklarını kazanan eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin yeni uluslararası sisteme sorunsuz bir şekilde entegrasyonu sorunu eşlik etmiştir. Orta Asya ve Kafkasya'daki bu gelişmeleri Balkanlar'daki rejim değişiklikleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik ve siyasi sorunlar takip etmiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ortaya çıkan bu gelişmeler, Türkiye'nin çevresindeki ülkelerle ilişkilerini değiştirmiş ve yeni siyasi tablo, Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemindekinden farklı şekillerde hareket etmesini gerektirmiştir. Soğuk Savaş boyunca kendisini Batı ittifakının bir üyesi, ABD'nin müttefiki ve bir Avrupalı devlet olarak konumlandırılan ve dış politika söylemlerini bunun üzerine inşa eden Türkiye'nin, bölgesel politikaları bu yönelimden etkilenmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ise Türkiye yeni gelişmeler karşısında kendisini yeniden konumlandırmaya; yeni bir dış politika yönelimine ve yeni bir dış politika söylemi oluşturmaya ihtiyaç duymuştur. Ortaya çıkan devletlerin birçoğunun imparatorluk geçmişinden dolayı Türkiye ile ortak bir tarih, din ya da dil paylaşmış olmaları durumu, Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dış politika yönelimi için önemli bir temel oluşturmuştur. Özal'ın şu sözleri bu durumun bir yansıması niteliğindedir:

"...Balkanlardan ta Orta Asya'ya kadar Müslüman ve yahut Türk toplulukları ile meskûn geniş bir saha önümüze açılmıştır...400 seneden beri milletimizin önüne açılmış önemli bir fırsattır.

Gerçekten de herhangi bir millet veya memleketin birkaç asırda bir elde edebileceği türden bir fırsat ve nimettir. Bugün açılan ‘hacet kapıları’ndan giremezsek bu tarihi fırsatı kaçırmış oluruz” (Çalık, 1992: 13).

Bu bakış açısı, Türkiye’nin yeni dış politika söylemine temel teşkil etmiş ve Türkiye kendisini yeni ortaya çıkan uluslararası ortamın ve siyasi coğrafyanın merkezinde görmek istemiştir. Özal, 1990 yılındaki bir Meclis konuşmasında, Kuveyt’in Irak’ı işgaliyle başlayan Körfez Krizi’ni referans noktası olarak, “bölgede sadece kriz sırasındaki gelişmelerin değil, kriz sonrası ortaya çıkabilecek değişikliklerin ülkemiz üzerindeki etkilerini de gözden hiç uzak tutamayız. Onun içindir ki, bu oluşumlara tesir edecek bir konumda olmamız ve dinamik bir politika izlememiz gereği vardır” demiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 01.09.1990: 13). Özal’ın Körfez Krizi bağlamında dile getirdiği bu görüşlerin, yine Özal’ın sözlerine bakarak, sadece Orta Doğu bölgesine özel olmadığını söylemek mümkündür. Nitekim Özal, Türkiye’nin mevcut dış politika tutumunu pasif olması nedeniyle eleştirerek dış politikada “korkakça ve zayıf tutum alma devrinin kapandığını, artık koşullara göre belirlenen aktif bir tutum sergileneceğini” belirtmiştir (Ahmad, 1995: 281). Bu doğrultuda Özal, Türk Dışişleri’nin Türki Cumhuriyetlere karşı klasik dış politikasını uygulamaması ve daha cesur hareket etmesi gerektiğini söylemiştir (Özal’dan aktaran Yaraç Laçınok, 2007: 627). Ayrıca Özal, Soğuk Savaş sonrası oluşan yeni siyasi coğrafyayı düşünerek “Önümüzdeki devrede, siyasi bakımdan şu gerçekler var: Hemen civarımızda Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya vardır. Burada çok önemli roller oynayabiliriz” (Özal’dan aktaran Yaraç Laçınok, 2007: 622) diyerek Türkiye’nin farklı coğrafyalarda etkili bir aktör olabileceğine işaret etmiştir. Türkiye’nin kurucu, yapıcı ve aktif bir dış politika izleneceğini söyleyen Özal, böylelikle Türkiye’nin 2000 yılına, dünya ülkelerinin en ön saflarında gireceğini belirtmiş ve “21. asır, Türkiye’nin ve Türklerin asrı olacaktır” iddiasını ortaya koymuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 01.09.1991: 8). Nihayetinde Özal, içinde bulunan yeni dönemde Türkiye’yi farklı bölgelerle ilgilenen; ilgilenmenin ötesinde bu bölgelerdeki gelişmeleri yönlendirebilen ve buralarda önemli rol oynayan, aktif bir aktör olarak tahayyül etmiştir. Rosenau’nun dış politikaya dair sunduğu üç kavramsallaştırma anımsandığında, bu tahayyülü, Türkiye’nin Soğuk Savaş’ın sona ermesinin ardından Türkiye’nin karşı karşıya kaldığı stratejik durumdan türeyen bir dış politika yönelimi olarak düşünmek mümkündür.

Özal’ın, bu bağlamda en çok üzerinde durduğu dış politika strateji ise bölge ülkeleriyle ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi olmuştur. Özal, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini, siyasi ilişkilerin geliştirilmesi ve tüm ülkelerin güvenliğinin sağlanması için de bir ön koşul olarak görmüştür. Özal’ın bu algısını şu ifadelerinde yakalamak mümkündür: “Aralarında sorun bulunan ülkeler, ekonomik ilişkiler kurmak suretiyle bir çeşit ‘karşılıklı bağımlılık’ yaratırlar ve sorunlarını çözmeye bu alandan başlarlar, ardından da siyasi çözüm gelir. İnsanlar serbest bir şekilde ticaret yapabilirlerse, savaş ihtimali düşer.” (Özal’dan aktaran Yaraç Laçınok, 2007: 555).

Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yönelim, Özal’ın halefi Demirel’in dış politika söylemlerinde yer bulmaya devam etmiştir. Özal’a benzer şekilde Demirel’in resmi söylemlerinde de merkez ülke ifadesi doğrudan kullanılmamasına rağmen içerik olarak bu ifadeyi kapsayan kullanımlar göze çarpmaktadır. Bunun bir örneği olarak, dönemin Cumhurbaşkanı Demirel’in 1995 yılında yaptığı Meclis konuşmasında “Yeni asrın Türkiye’sini, herkes, bölgesel zenginliklerini entegre olduğu Avrupa’ya taşıyan, küreselleşme olgusunu ileri götüren ve küreselleşme hareketinde belli başlı bir aktör olarak ortaya çıkan, nihayet, kalkınma ve işbirliği hamlelerinde barıştan yana ve öncü bir ülke olarak görüyor” açıklamasını düşünmek mümkündür (TBMM Tutanak Dergisi, 01.10.1995: 31). Benzer şekilde 1996 yılındaki Meclis konuşmasında Demirel, “Soğuk Savaş sonrası yeni coğrafyasında Türkiye, kilit ve öncü bir ülkedir” ifadelerini kullanmış (TBMM Tutanak Dergisi, 01.10.1996: 17) ve “Türkiye’nin [...] merkezi konumunu anlamak için haritaya şöyle bir bakmanın yeterli olacağını” dile getirmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 01.10.1996: 16). Bu ifadeleriyle Demirel, Türkiye’nin Avrupa’nın bir parçası olduğuna ve aynı zamanda bölgesinden kaynaklanan nitelikleri benimsediğine ve bunları bir zenginlik olarak gördüğüne işaret ederek hem Batılı hem Doğulu olma vurgusunu yapmıştır. Ayrıca Demirel, Türkiye’nin küreselleşme sürecini pasif olarak karşılayan bir ülkeden ziyade onu, etkileyebilen ve geliştirebilen bir aktör olduğunun altını çizmiş ve bu anlamda Türkiye’yi kilit ve öncü bir ülke olarak tanımlamıştır. Merkezi konumdaki bir ülke olarak Türkiye’nin etkinliği ve aktifliğini vurgulayan Demirel, bu bağlamda Türkiye’nin içinde yaşadığı bölgedeki halkların tümüne yarar sağlayacak bir dostluk ve işbirliği ortamının oluşmasını hedeflediğini söylemiş ve Türk dış politikasının birbiriyle bağlantılı şu kavramlara dayandığını belirtmiştir: İyi komşuluk sorumluluğu, demokratik karşılıklı bağımlılık, bölgesel ekonomik işbirliği, jeopolitik çoğulculuk, ortak refah ve dayanışma (TBMM Tutanak Dergisi, 01.10.1996: 16).

Özal'ın fikri temellerini ortaya koyduğu ve Demirel'in benimsemeye devam ettiği dış politika yöneliminin, Cem'in dışişleri bakanlığı döneminde “merkez ülke” olarak kavramsallaştırıldığı görülmektedir. 1997 yılındaki Meclis konuşmasında Cem, Türkiye'nin hem Asyalı hem de Avrupalı bir ülke olduğunun altını çizerek, bunu dış politika açısından büyük bir öncelik ve imtiyaz olarak tanımlamıştır. Cem, Türkiye'nin bu özelliğinin bilincinde olarak hareket ettiği ölçüde dış politikada olumlu gelişmeler yaşanacağını ifade etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 20.12.1997: 658). Cem, 2000 yılındaki Meclis konuşmasında, Türkiye'nin 21. yüzyıl için iki temel hedefe yöneldiğini söylemiş ve bu hedeflerin birisini “gelişen, büyüyen Avrasya bütünü, Türkiye olarak, merkezi, belirleyici bir ülkesi olmak”, diğerini “Avrupa Birliği'nin tam üyesi olmak” olarak açıklamıştır. Cem, bu iki hedefin Türkiye'nin yeni yüzyıldaki konumunu tarif ettiğini belirtmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 18.04.2000: 199). Yine dışişleri bakanlığı görevinde olduğu 2002 yılında Türkiye'nin durumunu değerlendirirken ise Cem, “Türkiye, sadece bir ‘transit koridoru’ ya da ‘üzerinde Asya ve Avrupa'nın birbirleriyle ticaret yaptıkları ve mallarını geçirdikleri bir köprü’ olmaktan uzaklaşıyor. Bunun yerine Türkiye, 2000'li yıllarda artan bir biçimde bir ‘terminal’ ve bir ‘varış noktası’ haline geliyor” demiş (Cem, 2002: 5) ve Türkiye'nin dış politika hedefini şöyle vurgulamıştır:

“Türkiye'nin, geniş bir coğrafyanın en güçlü üretim altyapısının sahibi, en köklü demokrasisi ve en etkili silahlı kuvvetleri olduğu bilinciyle, Türkiye'nin dış siyaset hedefi, ‘bir yandan Avrupalı kimliğini ve Avrupa Birliği’ndeki iddiasını sürdürürken, öte yandan, gelişen Avrasya gerçeğinin başlıca bir merkezi, merkez ülkesi olmak’ şeklinde belirlendi” (Cem, 2009: 82).

Bu ifadelerle Cem, Türkiye'nin üzerinde bir şeylerin aktarımının yapıldığı bir köprü olarak nitelendirilmesini eleştirmekte, bunun yerine Türkiye'yi bir varış noktası; bir merkez olarak tahayyül etmektedir. Cem, merkez ülke olmanın gerekliliği olarak hem Avrupa hem Avrasya yani hem Batı hem Doğu ile ilgili aktif politikalar yürütülmesine vurgu yapılmakta ve Türkiye'nin iki dış politika hedefi olarak geçmişten gelen Avrupa entegrasyon sürecinin tamamlanmasını ve Avrasya coğrafyasında merkezi ve belirleyici bir rol oynanabilmesini tanımlamaktadır.

Ortaya konulan bu dış politika hedeflerine ulaşmak için izlenecek yolların başında ise Türkiye'nin tarihi coğrafyası tanımını yerleştirmek ve bu coğrafya ile siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirmek gelmektedir. Cem, Türkiye'nin tarihi coğrafyasını, “kendileriyle tarihi paylaşmış olduğumuz toplumların yaşadığı coğrafya; inancı paylaştığımız, paralel kültürü paylaştığımız, dili paylaştığımız insanların var olduğu coğrafya” olarak tanımlamaktadır (TBMM Tutanak Dergisi, 18.04.2000: 199). Bu bağlamda, Cem, Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya, Orta Doğu, Kuzey Afrika, Afrika'da Sudan ve Yemen'i Türkiye'nin tarihi coğrafyası olarak nitelendirmekte ve Türkiye'de bu algının yerleşmesi gerektiğini söylemektedir. Bu algının doğal bir sonucu olarak da Türkiye'nin bu coğrafyalarla siyasi ve ekonomik ilişkilerini maksimum düzeyde geliştirmesi yönünde politikalar takip edildiğini ve edileceğini ifade etmektedir (TBMM Tutanak Dergisi, 18.04.2000: 199).

Çalışmada söylem analizine tabi tutulan son devlet adamı olan Davutoğlu, iktidara geldiği 2002 yılından başlayarak başbakanlık görevinden istifa ettiği 2016 yılına kadar AK Parti hükümetlerinin dış politik dilini önemli ölçüde şekillendiren isim olmuştur (Balci, 2018: 350). Davutoğlu, doğru bir dış politika yürütmek ve aynı zamanda mevcut dış politikayı anlayabilmek için öncelikle uluslararası ilişkilerin genel akışını ve içinde bulunan dönemde uluslararası konjonktürde meydana gelen değişmeyi doğru bir şekilde tanımlamak gerektiğini savunmuştur. Davutoğlu'nun bahsettiği değişme ise 11 Eylül olayları olmuştur. Davutoğlu'na göre, 11 Eylül olayları, Amerika Birleşik Devletleri'ni (ABD) uluslararası düzeni şekillendirme çabasına yöneltmiştir. Bu şekillendirme, Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra yaşanan özgürlük kavramına dayalı “yeni dünya düzeni” söylemi yerine, güvenlik kavramına dayalı bir dünya düzeni kurgulamayı amaçlamaktadır. Davutoğlu, uluslararası düzende yaşanan bu değişim sürecinden Türkiye'nin karlı bir şekilde çıkabilmesi için dış politikada etkin ve dinamik bir vizyon benimsenmesi ve yeni bir diplomatik üslup geliştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Davutoğlu, 2004).

Davutoğlu'nun (2004) belirttiği üzere Türk dış politikasında eski diplomatik üslup, Türkiye'nin uluslararası sistemdeki rolünün bir “köprü” olduğu görüşüne dayanmaktaydı. Buna göre Türkiye, Asya ile Avrupa'yı, Doğu ile Batı'yı birbirine bağlayan bir köprü ülke idi. Davutoğlu, Türkiye için kullanılan “köprü olma” söylemini “köprü'nün tek işlevi, iki entite arasında irtibat kurmak ve bir tarafı diğer tarafa taşımaktan ibarettir; kendi bağımsız varlığı olan bir aktör olarak algılanamaz” diyerek eleştirmiştir. Eleştirisinin devamında Davutoğlu, bu söylemin benimsenmesinin Türkiye'nin Doğu ile ilişkilerinde Batı'nın değerlerini empoze etmeye çalışan bir Batılı, Batı ile ilişkilerinde ise Doğu'nun olumsuz görülen unsurlarını taşıyan bir Doğulu olarak algılanmasına yol açtığını söylemiştir (Davutoğlu, 2004). Buradan hareketle Davutoğlu, “merkez ülke” kavramını kullanarak Türkiye'nin 11

Eylül sonrası oluşan yeni uluslararası düzende “köprü” değil, “merkez ülke” olarak tanımlanması gerektiğini açıklamıştır. Davutoğlu, merkez ülke kavramının muhtevasını ise şöyle izah etmiştir: “Doğulu platformlarda doğulu kimliğinden gocunmadan o kimlikle yüzleşip o kimlik etrafında tezler, çözümler üretebilen bir ülke; Avrupa platformlarında konuştuğunda da bir Avrupalı misyon içinde, bir Avrupalı bakışla Avrupa’nın geleceğini tartışabilen bir ülke olmalıyız.” (Davutoğlu, 2004).

Davutoğlu, “sahip olduğu etki gücüyle küresel, siyasi, ekonomik, küresel krizlere müdahil olabilen, bu krizlerde etkin bir rol alabilen bir Türkiye” tahayyülü ortaya koymuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 18.12.2009: 762). Davutoğlu’nun ifadelerinden anlaşıldığı üzere Türkiye açısından merkez ülke olmak, kavşağında bulunduğu coğrafyaları birbirine bağlamaktan öte, bu coğrafyalardaki gelişmelerde söz sahibi olmayı tanımlamaktadır. Hem Doğu hem Batı coğrafyasında yaşanan gelişmelerde, ortaya çıkan sorunların çözülmesinde ve geleceğe dair planlamalarda Türkiye, müdahil ve aktif bir aktör olmalı; merkezi bir rol üstlenebilmelidir. Merkez ülke söylemi, Türkiye’nin Doğu ile Batı arasında bir aktarım nesnesi değil tam tersine çok taraflı manevra kabiliyeti itibarıyla yapıcı ve düzen kurucu bir ülke olmasına işaret etmektedir. Bu bağlamda Davutoğlu’nun kullandığı haliyle merkez ülke ifadesi, “sadece coğrafi bir tanımla değil aynı zamanda uluslararası sistemin dönüşümüne ve bölgesel-küresel düzeyde yeni bir düzenin kurulmasına” ilişkin bir dış politika yönelimidir (Yeşiltaş ve Balcı, 2011: 13).

Bu dış politika yöneliminin, uygulamaya geçirilmesi noktasında ise Davutoğlu, bir merkez ülke olarak Türkiye’nin tek bir bölgeyle, tek bir kıtayla izah edilemeyecek bir coğrafi etki alanı olması itibarıyla Türk dış politikasının, Türkiye’nin parçası olduğu tüm bölgeleri kuşatacak bir stratejiye dayanmak zorunda olduğunu belirtmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 18.12.2009: 761). Davutoğlu, merkez ülke Türkiye’nin takip edeceği bu stratejileri ise Soğuk Savaş döneminden devralınan stratejik yönelimleri, stratejik ittifakları ve bağlantıları sağlamlaştırarak güçlendirmek ve bölgesinde öncü rolle barışı, huzuru, güvenliği sağlayan bir dış politika izlemek olarak açıklamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 20.12.2010: 78). Burada geçmiş stratejik ittifak ve bağlantılardan kastedilen Türkiye’nin Avrupa’ya entegrasyon süreci ve ABD ile olan müttefiklik ilişkileridir. Merkez ülke olarak Türkiye, bir yandan bu ilişkilerini geliştirip güçlendirirken eş zamanlı olarak da bölgesinde aktif ve düzen kurucu politikalar izleyecektir.

Bu bağlamda Davutoğlu, bölge politikaları çerçevesinde Türkiye’nin üzerinde durduğu ve duracağı dört temel ilke olduğunu söylemektedir: Herkes için güvenlik, siyasi diyalog, ekonomik entegrasyon ve kültürel etkileşim (TBMM Tutanak Dergisi, 21.10.2009: 187; TBMM Tutanak Dergisi, 20.12.2010: 78). Herkes için güvenlik, tüm bölgelerde herkes için güvenlik ve istikrarın sağlanması ve teminat alınmasını tanımlamaktadır (TBMM Tutanak Dergisi, 21.10.2009: 187). Siyasi diyalog ile tüm bölgelerde siyasi diyalog zemininin güçlendirilmesini kasteden Davutoğlu, ekonomik entegrasyon ile olarak ise “Balkanlarla, Kafkasya’yla, Orta Asya’yla, Orta Doğu’yla mutlak anlamda vizelerin kalktığı, her türlü insan, mal serbestiyetinin sağlandığı serbest ticaret, serbest vize rejiminin uygulanması” arzusuna işaret etmektedir (TBMM Tutanak Dergisi, 20.12.2010: 78). Son olarak, kültürel etkileşimi ise Davutoğlu şöyle açıklamaktadır:

“(Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya, Orta Doğu’yu kastederek) Bu toprakların hepsi, bu bölgelerin hepsi bizimle tarihdaştır. Nasıl vatandaşlarımızın hukukunu korumak Türkiye Cumhuriyeti devleti olarak bizlerin görevidir, tarihdaşlarımızla bağlarımızı korumak da millet olarak Türk milletinin tarihi bir misyonudur. Bu çerçevede, hangi etnik ve mezhebi kökenden olursa olsun, bütün tarihdaşlarımızla buluşmaya kararlıyız, tarihdaşlarımızla aramıza giren bütün engelleri kaldırmaya da kararlıyız; onun için, bölge ölçekli politikalar yürütüyoruz; onun için, üçlü, dörtilü mekanizmalar kuruyoruz; yine, onun için, ikili ilişkilerimizde yeni arayışlar içindeyiz” (TBMM Tutanak Dergisi, 20.12.2010: 78).

Soğuk Savaş sonrası dönemin farklı zaman dilimlerinde görev yapmış Özal, Demirel, Cem ve Davutoğlu’nun buraya kadar incelenmiş olan dış politik söylemleri, dış politika yönelimleri ve dış politika plan ve taahhütleri açısından hatırı sayılır ortaklıklar ve benzerlikler olduğunu göstermektedir. Dış politika yönelimleri açısından düşünüldüğünde, Davutoğlu’nun yeni diplomatik üslup olarak adlandırdığı etkin ve dinamik dış politika vizyonunun esasında Özal, Demirel ve Cem tarafından hâlihazırda dile getirilmiştir. Üç devlet adamı da Türkiye’nin dış politikada pasif bir tutum yerine bölgesel ve uluslararası gelişmeleri etkileyebilen aktif bir tutum benimsemesi gerekliliği üzerinde durmuştur. Özal’ın korkakça ve zayıf tutum alma devrinin kapandığını söylemesi; Demirel’in Türkiye’nin küreselleşme sürecini etkileyebilen ve geliştirebilen kilit ve öncü bir aktör olması vurgusu ve Cem’in Türkiye’yi bir köprü ülke değil merkez ülke olarak tanımlaması bunun örnekleridir. Dış politika plan ve taahhütleri noktasında da benzer bir durum söz konusudur. Özal’ın öncelendiği dış politika stratejisi olan ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi;

Demirel'in iyi komşuluk sorumluluğu, ekonomik işbirliği, jeopolitik çoğulculuk gibi esaslar ve Cem'in Avrupa ve Avrasya ülkeleriyle eş zamanlı olarak siyasi ve ekonomik ilişkilerin maksimum düzeyde geliştirilmesi çağrısı ile Davutoğlu'nun üzerinde durduğu dış politika stratejileri ve planları büyük oranda örtüşmektedir. Öyle ki bölgesel güvenlik konusunda Demirel'in "halkların tümüne yarar sağlayacak dostluk ve işbirliği ortamı" tanımlaması (TBMM Tutanak Dergisi, 01.10.1996: 16) ile Davutoğlu'nun "herkes için güvenlik" ifadesi ile doğrudan örtüşmektedir. Başka bir ortaklık olarak, Özal, Demirel ve Cem gibi Davutoğlu'nun söyleminde de merkez ülke olmanın gerekliliği olarak hem Avrupa hem Avrasya yani hem Batı hem Doğu ile ilgili aktif politikalar yürütülmesine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca Cem'in Türkiye'nin iki dış politika hedefi olarak geçmişten gelen Avrupa entegrasyon sürecinin tamamlanması ve Avrasya coğrafyasında merkezi ve belirleyici bir rol oynanabilmesini tanımlaması gibi Davutoğlu da merkez ülke Türkiye'nin takip edeceği dış politika stratejilerini Soğuk Savaş döneminden devralınan stratejik yönelimleri güçlendirmek ve bölgesinde öncü rolle barış, huzuru, güvenliği sağlayan bir dış politika izlemek olarak açıklamıştır.

Bu ortaklıklar, Türk dış politikasındaki genellikle Davutoğlu'nun düşünce sistemi ve AK Parti iktidarı ile özdeşleştirilen merkez ülke yöneliminin daha öncesinde ortaya çıktığını göstermektedir. Karar alıcıların söylemlerinin karşılaştırmalı analizi, bu yönelimin Soğuk Savaş'ın hemen ardından kendisini göstermeye başladığına işaret etmektedir. Bu analiz ayrıca dış politikada hedefe ulaşmak için izlenecek yollara, yani plan ve taahhütlere dair de birtakım ortaklıklar olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmanın takip eden kısmında, dış politika söylemlerinde görülen bu ortaklıkların, Rosenau'nun kavramsallaştırmasında eylemler olarak tanımlanan dış politika uygulamalarına ne şekilde yansıdığına incelenmesine; merkez ülke olma yöneliminin eylemsel boyutundaki ortaklıkların ve sürekliliklerin analizine ayrılmıştır.

3. MERKEZ ÜLKE OLMA YÖNELİMİNİN EYLEMSEL BOYUTU

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle ortaya çıkan yeni tabloda kendisini, merkez ülke olarak konumlandıran Türkiye, bu bağlamda kavşağında bulunduğu tüm bölgelerde aktif politikalar izleyen ve bölgesel gelişmelere etki edebilen bir aktör olmaya yönelik dış politika uygulamalarını öncelikle Orta Asya, Kafkasya, Balkanlar ve Orta Doğu, ardından Afrika ve Latin Amerika başta olmak üzere coğrafi olarak daha uzak bölgeleri içerek şekilde, kültürel ve akademik işbirlikleri kurulması, diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi, komşularla sorunların çözülmesi, dış yardımlar sağlanması, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, bölgesel barış ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunulması yoluna gidilmesi şeklinde özetlemek mümkündür. Batı dünyasının bir mensubu olma yönelimi ve bu doğrultuda Batı ile ilişkilerin ve işbirliklerinin geliştirilmesi politikası, Türk dış politikasının zaman zaman darbe alan ama asla sona ermeyen bir sürekliliğidir. Bu politika, "eski diplomatik üslup" ifadesindeki eskinin karşılığıdır. Merkez ülke olma yöneliminin getirdiği yenilik ise, Batı ile ilişkiler geliştirilerek sürdürülürken diğer yandan da Türkiye'nin bölgesinde aktif ve düzen kurucu politikalar izlemesidir. Bu bağlamda, merkez ülke olma yöneliminin dış politika eylemlerine yansımalarının incelendiği bu bölümde "yeni" olarak işaret edilen bu aktif ve düzen kurucu bölgesel politikalara ağırlık verilmesi uygun görülmüştür. Burada, Türkiye'nin merkez ülke olma yönelimini benimsemeye başladığı dönemin, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde gücün askeri boyutunun sınırlılığının fark edildiği ve devletlerin siyasi çevrelerini kontrol edebilmelerinde yumuşak güç unsurlarının da belirleyici oldukları farkındalığının arttığı bir döneme denk geldiğinin altını çizmekte fayda görülmektedir. Bu farkındalıktan hareketle Türkiye, bölgesel gelişmeleri etkileyen, bölgesinde lider rolü oynayan bir aktör olmaya çalışırken, askeri enstrümanları tamamen terk etmemekle birlikte, yumuşak güç unsurlarını sıklıkla kullanmıştır.

3.1. Kültürel ve Akademik İşbirliklerinin Kurulması

Merkez ülke olma yönelimi bağlamında, bölgesindeki gelişmeleri etkileyebilme gücünü kazanmayı dış politika planlarından bir tanesi olarak ön plana çıkararak Türkiye, bölge ülkeleriyle kültürel ve akademik alanda kurulacak işbirliklerinin bu gücü kazanmasına katkıda bulunacağını değerlendirmiştir. Buna göre 1990'lı yılların başından itibaren bu alanlarda işbirlikleri kurulması için girişimlerde bulunulduğu görülmektedir.

1992 yılında Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye Cumhuriyetleri ve Türk topluluklarının eğitim düzeyini arttırmak, yetişmiş insan gücü gereksinimini karşılamaya yardımcı olmak, Türkiye dostu genç bir nesil yetiştirmek, Türk dünyasıyla kalıcı bir kardeşlik ve dostluk köprüsü kurmak amacıyla "Büyük Öğrenci Projesi" başlatılmıştır (Kavak ve Başkan, 2001: 96). Bu çerçevede ortaöğretim ve yükseköğretim düzeyinde 10.000 öğrenci Türkiye'ye gelmiştir. Türkiye Cumhuriyetlerine yönelik olarak başlayan proje, Orta Asya ülkelerinin ardından Balkan ülkelerini de kapsamıştır. Bu proje, 2012 yılında "Türkiye Bursları" programı olarak güncellenmiş ve bursların

koordinasyonu, Yurtdışı ve Akriba Toplulukları Başkanlığı'na (YTB) verilmiştir. Türkiye Bursları programı çerçevesinde Orta Asya, Balkanlar, Orta Avrupa ve Baltık ülkeleri, Afrika, Orta Doğu, Latin Amerika ve Uzak Doğu'yu kapsayan oldukça geniş bir coğrafyaya hitap edilmekte, kültürel ve akademik ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla buralardan gelecek öğrencilere burs sağlanmaktadır (YTB, 2020a). Bu politikanın, söz konusu öğrencilerin geldiği ülkelerde Türkiye dostu bir nesil yetişmesine ve bu sayede Türkiye'nin etkisinin artmasına katkıda bulunacağı değerlendirilmektedir.

Bu girişimlerin yanı sıra 1998 yılında hazırlanan Afrika Eylem Planı'nda Afrika'yı Türk kamuoyuna ve Türkiye'yi Afrika'ya tanıtmak için Dış Politika Enstitüsü ve Türkiye'deki stratejik araştırma merkezleri gibi hükümet dışı aktörler tarafından Türkiye'de düzenlenen seminerlere ve konferanslara akademisyenler davet edilmesi planlanmıştır. Ayrıca söz konusu kuruluşlar bünyesinde bir Afrika İncelemeleri Merkezi'nin kurulması önerilmiştir (Hazar, 2016: 67-70; Özkan ve Akgün, 2010: 533).

2012 yılından itibaren Türkiye Bursları ile ilgilenen YTB, 2010 yılında yurtdışındaki Türkiye vatandaşları, Türkiye'nin kardeş toplulukları ile yakın ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla kurulmuştur (YTB, 2020b). YTB, kardeş toplulukları, "Türkiye'nin tarihi süreç içerisinde ayrı düştüğü, birbirinden uzak coğrafyalara taşındığı, tarihin belirli dönemlerinde aynı çatı altında yaşadığı" "dildaş, dindaş, soydaş ve gönüldaş topluluklar" olarak tanımlamaktadır (YTB, 2020c). Buradan hareketle, Balkanlar, Doğu Avrupa, Asya, Orta Doğu ve Afrika coğrafyalarını kapsayan kültürel ve akademik programlar yürütmektedir. Akademik ve Bilimsel Araştırmalar Programı, Eğitim Destekleri Programı, Kültürel Hareketlilik ve İşbirliği Programı ve Türkiye Mezunları Programı bu bağlamda yürütülen programlardır (YTB, 2020d).

Kültür ve özellikle kültürün bir parçası olan dil, kültürel işbirliklerinin geliştirilmesinde ortak unsurlar olarak kolaylaştırıcı rol oynamıştır. Türkiye, Türk dili konuşan ülkeler arasındaki dayanışmanın artırılması ve yeni işbirliği yaratılması amacıyla 1992 yılından itibaren düzenlenmeye başlayan "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri" sürecine öncülük etmiştir. Orta Asya ülkeleri ile kültür ve eğitim alanındaki ilişkilerin geliştirilmesine hizmet etmek amacıyla 1993 yılında Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSÖY) kurulmuştur. 2008'de Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan tarafından imzalanan İstanbul Antlaşması ile Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPAA) kurulmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020b). 2009 yılında Yunus Emre Enstitüsü faaliyete geçmiş ve yurt dışında kurduğu merkezlerde yabancılara Türkçe öğretimi çalışmalarının yanı sıra Türkiye'nin tanıtımı amacıyla kültür ve sanat faaliyetleri yürütmeye, ayrıca bilimsel çalışmalara destek vermeye başlamıştır. Enstitünün, yurtdışında ABD, Avrupa, Balkanlar, Kafkasya, Afrika, Orta Doğu, Rusya'da olmak üzere 50'den fazla kültür merkezi bulunmaktadır (Yunus Emre Enstitüsü, 2020). Bu, söz konusu coğrafyalarda Türk dilinin öğrenilmesi anlamına gelmektedir. Türkiye'nin merkez ülke olarak gerçekleştirdiği bu uygulama, Türkiye için bir etki alanı oluşturmakta, aynı zamanda da bir prestij kaynağı olmaktadır.

Sonuç olarak, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'de karar alıcıların söylemlerinde ön plana çıkan Türkiye'nin tarihi coğrafyasıyla olan kültürel etkileşiminin artırılması gerekliliği, 1990'lı yılların başından itibaren dış politika eylemlerine yansımıştır. Türkiye, bu dönemde başlayarak ve 2000'li yıllarda devam ederek, bölgesindeki ülkelerle kültürel ve akademik işbirliklerinin kurulması ve geliştirilmesi politikası izlemiştir. Bu işbirliklerinin, Türkiye'nin bölgesindeki gelişmeleri etkileyebilme gücü kazanması planına hizmet edeceği değerlendirilmiştir.

3.2. Diplomatik İlişkilerin Geliştirilmesi

Bölgesel siyasi ilişkilerin ve diyalogun geliştirilmesi, karar alıcıların, merkez ülke olma yönelimi çerçevesinde vurguladıkları bir strateji olmuştur. Bu bağlamda Türkiye, yine 1990'lı yıllardan başlayarak önce yeni bağımsız devletlerle akabinde ise Afrika ve Latin Amerika coğrafyalarındaki ülkelerle diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi politikası izlemiştir. Bu bağlamda, 1991 yılı sonu itibarıyla Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni bağımsız devletlerle aktif diplomatik ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Demirel'in Meclis konuşmasında açıkladığı üzere, Türkiye Sovyetlerin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni cumhuriyetlerin tümünü altı ay içerisinde tanımıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 07.05.1992: 412). Bu devletlerin büyük bir kısmında büyükelçilik açılmasına karar verilmiş, diplomatik ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Azerbaycan'da daha önceden bulunan başkonsolosluk hızla büyükelçiliğe dönüştürülmüş ve Azerbaycan'da ilk büyükelçilik Türkiye tarafından açılmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 22.01.1992: 83). Cumhurbaşkanı Demirel bu kararı ve kararın uygulamasını "bu ülkelerin hükümet merkezlerinde bize tahsis edilmiş veya bulabildiğimiz binalarda Türkiye Büyükelçiliğinin üzerine ay yıldızlı bayrağı çektik; biz buradayız diye" (TBMM Tutanak Dergisi, 07.05.1992: 415) sözleriyle açıklamıştır.

Türkiye ayrıca Afrika ve Latin Amerika ülkeleri ile de diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi yoluna gitmiş ve bu çerçevede, diplomatik tanınma, yeni diplomatik temsilciliklerin kurulması ve vizesiz geçiş kolaylığı uygulamalarını hayata geçirmiştir (Hazar, 2012: 10; Kutlu, 2020; Özkan ve Akgün, 2010: 532). Türkiye ile Afrika kıtası arasındaki ilişkilerin ve işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla 1998 yılında hazırlanan Afrika Eylem Planı'nda Türkiye'nin Afrika kıtasındaki diplomatik varlığını iyileştirmek için yeni büyükelçilikler açılması öngörülmüştür. Afrika açılımının yansıması olarak kıtadaki varlığını temsilcilikleri vasıtasıyla güçlendirmeyi hedefleyen Türkiye, 2020 Aralık itibarıyla kıtadaki Türk büyükelçiliklerinin sayısını 42'ye yükseltmiştir (Çavuşoğlu, 2020: 34). Türkiye'nin Latin Amerika'da bulunan diplomatik ve konsüler temsilcilik sayısı ise 17'ye yükselmiştir (Çavuşoğlu, 2020: 36).

Yapılan ikili vize muafiyeti anlaşmaları, Türkiye'nin diplomatik ilişkilerinin geliştirilmesinde attığı başka bir önemli adım olmuştur. 2011 yılında dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Türkiye ile onlarca ülke arasındaki vizelerin kaldırılması için seferberlik ilan edildiğini belirterek, "Çok sayıda ülke ile vizeleri kaldırdık. Şimdi üzerinde ay-yıldız olan pasaportun üzerinde çok kudretli bir devletin mührü var" (Özgür, 2011) değerlendirmesini yapmıştır. Demirel'in ifadelerinde olduğu gibi Davutoğlu'nun değerlendirmesinde de Türkiye'nin resmi sembolü olan Türk bayrağına atıf yapılmıştır. Buna göre Türk insanının vize uygulamasına tabi olmaksızın çok sayıda ülkeye girip çıkabilme serbestisine sahip olması, Türk devletinin gücünü gösteren bir durum olarak değerlendirilmiştir.

3.3. Dış Yardımlar Yapılması

Türkiye'nin merkez ülke olma yöneliminin dış politika eylemlerine bir yansıması da dış yardımlar olmuştur. 1980'li yıllardan itibaren kalkınma yardımlarını ve insani yardımları içerecek şekilde dış yardım sağlayan Türkiye, merkez ülke olma yönelimi çerçevesinde bu yardımlara daha fazla önem vermeye başlamıştır. Kalkınma yardımları Türkiye'nin yardımda bulunduğu ülkeler ile ilişkilerinin gelişmesinin ve buralardaki gelişmelerde söz sahibi olabilmenin önünü açan bir unsur olarak değerlendirilirken insani yardımlar ise merkez ülkenin, ihtiyaç sahibi ülkelere karşı bir sorumluluğu olarak algılanmıştır.

5 Haziran 1985'te Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) Gambiya, Gine, Gine-Bissa, Moritanya, Senegal, Somali ve Sudan'da kurumsal kapasite inşasını hedefleyen bir yardım paketi oluşturmasıyla Türkiye, kendi dış yardım programını başlatmıştır. Akabinde, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından oluşan yeni siyasi coğrafyada bağımsız olan devletlerin, devlet inşası ve ekonomik dönüşümün getirdiği zorlukların üstünden gelebilmek için desteğe ihtiyacı olmuştur. Bu desteği hızlı ve iyi örgütlenmiş bir şekilde sağlayabilmek için 1992 yılında Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) kurulmuş ve böylelikle Türkiye'nin kalkınma işbirliği kurumsallaşmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020c).

1990'lı yıllar boyunca Orta Asya'da eğitim, sağlık, tarımsal kalkınma ve sanayi alanlarında birçok proje ve faaliyet hayata geçiren TİKA, 2000'li yılların başından itibaren faaliyet coğrafyasını Orta Doğu, Afrika, Balkanlar ve Latin Amerika'yı da kapsayacak şekilde genişletmiştir (TİKA, 2020a). Afrika'da ilk ofisini 2005 yılında Etiyopya'da açan TİKA, kısa zaman içinde ofis sayısını 2020 yılı itibarıyla 21'e yükseltmiş, 2021 yılında kalkınma işbirliği kurulan Afrika ülkesinin sayısının tahmini 46 olması hedeflenmiştir (TİKA, 2020b: 17; 31). Latin Amerika'daki ilk koordinasyon ofisini 2015 yılında açan TİKA, bölgede restorasyon, sağlık, tarım, eğitim, idari ve sivil altyapıların desteklenmesi alanlarında kalkınma projeleri gerçekleştirmektedir (TİKA, 2015). İki taraflı resmi kalkınma yardımlarının yanı sıra Türkiye, bölgesel kalkınma ajanslarına ve Birleşmiş Milletler (BM) ihtisas kuruluşları ve fonları gibi çok taraflı kuruluşlara da gönüllü katkılar sağlamaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020c). Türkiye'nin dış yardımlarının bir parçası olan insani yardımlar da kalkınma yardımları gibi 1980'li yılların ortalarından itibaren sağlanmaya başlamıştır. Gıda sevkiyatı şeklinde başlayan insani yardımlar, takip eden yıllarda nicelik ve nitelik bakımından çeşitlenerek gıda dışı alanları da kapsar olmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020d).

Nihayetinde Türkiye, 1980'lerden itibaren uygulanmaya başlayan dış yardım politikasını, merkez ülke olma yönelimi doğrultusunda, geliştirmiş ve güçlendirmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu 2013 yılındaki büyükelçiler konferansında yaptığı konuşmada "Afrika'da TİKA dediğiniz zaman apayrı bir anlam var. Önce yüzler gülüyor sonra hemen bir yardım geleceği düşüncesiyle her türlü alanı açıyorlar" ifadeleriyle ve TİKA'nın Somali'deki faaliyetlerinden bahsederken sarf ettiği "Tabiri caizse TİKA diplomasinin yollarını hazırladı" sözleriyle dış yardım faaliyetlerinin, yardım sağlanan ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesinin önünü açtığına işaret etmiştir (TİKA, 2013). Bu değerlendirmeden hareketle dış yardım faaliyetlerine odaklanan Türkiye, Aralık 2020

verilerine göre, dünyada en fazla resmi kalkınma yardımı yapan altıncı ülke konumuna ulaşmış; insani yardımlarda da dünyanın en büyük donör ülkesi konumunda olmuştur (Çavuşoğlu, 2020: 49).

3.4. Komşu Ülkelerle Sorunların Çözülmesi

Süleyman Demirel'in "iyi komşuluk sorumluluğu" (TBMM Tutanak Dergisi, 01.10.1996: 16), Ahmet Davutoğlu'nun ise "komşularla sıfır sorun" olarak çerçevelediği komşularla sorunların çözülmesi, Türk dış politikasında daima gözetilen bir uygulama olmakla birlikte, merkez ülke olma yönelimi bağlamında daha fazla vurgulanır ve aktif olarak uygulanır olmuştur. Merkez ülke olma yolunda takip edilecek bölge ülkeleriyle siyasi ilişkilerin ve diyalogun geliştirilmesi ve herkes için güvenliği sağlanması stratejilerine uygun olarak, komşu ülkeler ile arasındaki sorunların çözülmesinin, Türkiye'nin bölgesel etkisini arttıracığı değerlendirilmiştir.

1997 yılında dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem, komşularla sorunların çözülmesini Türkiye'nin bir önceliği olarak şöyle ele almıştır:

"Komşularımızla ilişkilerimizi geliştirmek ise bir başka önceliğimizdir. Bakanlığa geldiğimde, çoğu komşumuzla ilişkilerimizin iyi gitmediğini gözlemledim ve yalnızın bir kısmının bize ait olması gerektiğini düşündüm. Türk hükümeti olarak bundan böyle karşı taraftan gelecek her olumlu adıma, iki olumlu adımla cevap verme ilkesini benimsedik" (Cem, 2009: 71).

Bu çerçevede Cem'in girişimleri ile Yunanistan ile ilişkilerin geliştirilmesine önem verilmiştir. 2000 yılında Türk-Yunan Ekonomik Konseyi kurulmuştur. Akademi, turizm, müzik ve sanat alanlarındaki ortak projeler aracılığıyla kültür alışverişinin geliştirilmesine çalışılmıştır. İki ülke arasında birçok ikili antlaşma imzalanmıştır. Yunan Dışişleri Bakanı Papandreou 17 Ocak 2000'de Ankara'ya resmi ziyarette bulunmuş ve İsmail Cem 38 yıl sonra gerçekleşen bu ilk resmi ziyareti iki ülkenin ilişkilerinde yeni bir sayfa hatta yeni bir dönem olarak nitelendirmiştir (Morris, 2000). Cem de 2 Şubat 2000'de Yunanistan'a iade-i ziyarette bulunmuştur. Karşılıklı olarak gerçekleşen resmi ziyaretler sırasında terörle mücadele, turizm, yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması, çevre sorunları, bilim ve teknoloji, denizcilik, gümrük, ticari ve ekonomik işbirliğini gören ikili antlaşmalar imzalanmıştır (Berberakis, 2000).

Aynı dönemde Türkiye'nin Orta Doğu'daki komşularıyla ilişkilerinin geliştirilmesine de önem verilmiştir. Türkiye'nin Suriye ile olan uyumsuzluğu diyalog yoluyla çözülmeye çalışılmış, bu bağlamda ikili sorunların çözülmesi için diyalogun yeniden başlatılması isteğini iletmek üzere Orta Doğu ülkelerinden üst düzey bir diplomat Mart 1997'de Şam'a gönderilmiştir. Ardından iki ülkenin başbakanları bir araya gelmişlerdir. 1998'de gerçekleşen Adana Mutabakatının ardından da Suriye ile yakın ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Benzer şekilde İran ile ilişkilerin iyileştirilmesi için girişimlerde bulunulmuş ve iki ülke arasında kurumsallaştırılmış diyalog kurulması amaçlanmıştır. Dışişleri Bakanı Cem, Irak'taki durumdan kaynaklanan gerilim karşısında 1998 yılında bir "komşuluk forumu" oluşturulmasını önermiş ve bu fikrine destek bulmak üzere Ürdün ve Mısır'ı da kapsayan bir bölge turuna çıkmıştır (Altunışık, 2009: 185-187).

"Komşularla sıfır sorun" olarak çerçevelediği komşularla sorunların çözülmesi politikasına uygun olarak Ahmet Davutoğlu, "komşu ülkelerle geleceğimiz sıfır problem noktası, bize dış politika yapımı anlamında olağanüstü bir manevra kabiliyeti kazandıracaktır" (Davutoğlu, 2004) ifadelerini kullanmış ve bu doğrultuda Türkiye ile Suriye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesine özellikle önem verilmiştir. Bu bağlamda, Suriye ile 1998 Adana Mutabakatından sonra yumuşamaya başlayan ikili ilişkilerin geliştirilmesi yolunda adımlar atılmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad'ın 2004 yılındaki Türkiye ziyaretine karşılık, tüm uluslararası baskılara rağmen, 2005 yılında iade-i ziyarette bulunmuştur (Askerov: 2017: 154). 2007 yılında iki ülke arasında Serbest Ticaret Antlaşması yürürlüğe girmiştir. 2009 yılında iki ülkenin orduları, sınır bölgelerinde ortak askeri tatbikat düzenlemiş, aynı yıl dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Suriye'ye resmi ziyarette bulunmuştur. Bu dönemde iki ülkenin ilişkileri, liderlerin birlikte aile tatili yapacakları kadar ilerlemiş ve iyi ilişkiler Arap ayaklanmalarının Suriye'ye sığmasına kadar devam etmiştir (Al Jazeera Türk, 2014).

Ermenistan ile iyi ilişkiler kurma isteği doğrultusunda Van'da bulunan Ermenilere ait Akdamar Kilisesi restore edilmiş ve anıt müzeye dönüştürülerek 2007 yılında Kültür ve Turizm Bakanı, Türkiye Ermeniler Patriği, Ermenistan Kültür Bakanı Yardımcısı ve Ermeni cemaatinin temsilcileri ile açılmıştır (Sputniknews, 2015). 2008 yılında Erivan ile İstanbul ve Antalya arasında uçak seferleri başlamıştır (Zeyrek, 2008). İki ülkenin milli futbol takımlarının Dünya Kupası elemelerinde aynı grupta bulunmaları ilişkilerin normalleşmesi için bir fırsat sunmuş

ve Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül 2008 yılında maçı izlemek üzere Erivan'a gitmiştir. "Futbol diplomasisi" olarak anılmaya başlanan bu olayın devamında ve Türkiye'nin Ermenistan'la ilişkilerin normalleştirilmesi yönündeki iradesi çerçevesinde, İsviçre'nin arabuluculuğunda bir süreç başlatılmış ve bu süreç sonucunda 10 Ekim 2009'da Zürih'te Türkiye ile Ermenistan arasında "Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü" ve "İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü" imzalanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020e). Sonuç olarak Türkiye, merkez ülke olarak bölgesel gelişmelerde etkin rol oynayabilmesi için öncelikle yakın çevresi ile olan sorunların çözülmesi ve ilişkilerin mümkün olan en üst düzeyde geliştirilmesi adına çaba sarf etmiştir.

3.5. Ekonomik İlişkilerin ve İşbirliklerinin Geliştirilmesi

1980'li yıllardan itibaren benimsenen ülkeler arasındaki iyi ekonomik ilişkilerin iyi siyasi ilişkilere de temel oluşturacağı görüşü, Türkiye'nin merkez ülke olma yönelimi bağlamında dış politika uygulamalarına yansıyan bir unsur olmuştur. Hâlihazırda bahsedildiği üzere, Özal, dış politik gücün artması için ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi bir önkoşul olarak görmüş ve aksi halde bölgesel ve uluslararası gelişmelerde söz sahibi olmanın mümkün olmayacağı değerlendirilmiştir (Yaraç Laçınok, 2007: 556). Bu değerlendirmenin izleri, Davutoğlu'nun önceki satırlarda bahsedilen Türkiye'nin bölgesinde düzen kurucu olabilmesi için ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, hatta bölgesel ekonomik entegrasyonun gerçekleştirilmesi stratejisinde de görülmüştür. Buna göre Türkiye'nin merkez ülke olarak bölgesel gelişmeleri etkileyebilmesi ve onlara yön verebilmesinin önündeki siyasi engellerin kalkmasının, ülkeler arasında ticari ilişkilerin gelişmesiyle mümkün olacağı varsayılmıştır.

Bu varsayım doğrultusunda Türkiye, ticari ilişkilerinin geliştirilmesi yoluna gitmiştir. Türk özel sektörünün dış ticaret, uluslararası yatırımlar, hizmetler, müteahhlik ve lojistik başta olmak üzere, dış ekonomik ilişkilerini yürütmek; yatırım imkânlarını araştırmak ve Türkiye'nin ihracatını arttırmaya katkı sağlamak üzere 1986 yılında Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) kurulmuştur (DEİK, 2020). Bundan bir yıl sonra, 1987'de, ihracatın geliştirilmesi, ihraç mallarına yeni pazarlar kazandırılması, ihracatçılara girişimlerinde gerekli desteğin sağlanması gibi amaçlara hizmet etmek üzere Türk Eximbank kurulmuştur (Türk Eximbank, 2020).

Merkez ülke söyleminin tam anlamıyla tanımlanmasından önce kurulmuş olan DEİK ve Türk Eximbank, ilerleyen yıllarda merkez ülke kimliğine uygun olarak ekonomik ilişkilerin ve işbirliklerinin geliştirilmesinde önemli rol oynayan kurumlar olmuştur. 2014 yılında yeni bir yapıya kavuşturulan DEİK, Türk özel sektörünün dış ekonomik ilişkilerini yürütme görevini tamamıyla üstlenmiştir (DEİK, 2020). Eximbank da ihracatçılara sağladığı krediler sigorta hizmetleri ile Türkiye'nin ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi politikasının bir unsuru olma işlevini sürdürmektedir (Türk Eximbank, 2020).

Gerekli ekonomik alt yapıyı gerçekleştirdikten sonra siyasi anlayış ve işbirliğinin güçlendirilmesi mantığından hareketle gerçekleştirilen bir girişim de Karadeniz İşbirliği Teşkilatı (KEİ) olmuştur. Türkiye, Kafkasya ve Balkanlar arasında bir köprü olarak gördüğü Karadeniz bölgesinin politikalarında aktif rol oynayabileceği bir platform oluşturarak, refah, istikrar ve barışın bölgeye getirilmesinde öncü rol oynamak istemiştir (Oktay, 2006: 150). Böylelikle Türkiye'nin öncülüğünde 25 Haziran 1992'de Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi Antlaşması ve 5 Haziran 1998'de Yalta'da yapılan zirvede Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Şartı imzalanmıştır. 1 Mayıs 1999'da KEİ, uluslararası alanda yasal bir kimliğe kavuşmuştur. Türkiye'nin kendi inisiyatifiyle kurarak öncülük ettiği bir uluslararası örgüt olması itibarıyla KEİ, çok yönlü dış politikaya geçiş hususunda sonraki dönemlere yönelik bir altyapı sağlamıştır (Kiraz, 2018: 138).

Ekonomik ilişkilerin ve işbirliklerinin geliştirilmesi politikasının bir diğer unsuru olarak Türkiye'nin ticari ilişki kurduğu ülkeler çeşitlendirilmiş ve bu ilişkilerin boyutu derinleşmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türkiye, Orta Asya ülkeleri ile karşılıklı üst düzey ziyaretler, karma ekonomik komisyonlar ve iş konseyleri gibi mekanizmalarla ekonomik işbirliğini artırma yoluna gitmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020b). 1990'lardan itibaren Türk şirketleri, Balkan piyasalarına girmiştir. 1980'li yıllardan itibaren Orta Doğu ve Kuzey Afrika yeni etkinlik alanları olmuştur. 2003 yılında Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından "Afrika Ülkeleriyle Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi Stratejisi" belgesi hazırlanmıştır. 2003 ve 2004 yıllarında birçok Sahraaltı Afrika ülkesi ile ticaret antlaşmaları imzalanmış ve bazı ülkelere ticaret müşavirlikleri açılmıştır (Altan, 2005: 8).

Bunların yanı sıra Türkiye, komşu ve çevre ülkelerle dış ticaretin geliştirilmesi adına, karşılıklı yarar esasına dayalı serbest ticaret antlaşmaları imzalamıştır. 1990'lı yıllarda imzalanmaya başlayan serbest ticaret anlaşmalarının sayısı, 2000'li yıllarda dramatik ölçüde artmıştır. Türkiye 30'dan fazla serbest ticaret antlaşması imzalamış olup bunlardan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleriyle akdedilmiş olanları, bu ülkelerin Avrupa Birliği üyelikleri nedeniyle feshedilmiştir. Hâlihazırda yürürlükte olan serbest ticaret antlaşmalarının imzalandığı aktörler, Avrupa

Serbest Ticaret Birliği (EFTA), İsrail, Makedonya, Bosna Hersek, Filistin, Tunus, Fas, Mısır, Arnavutluk, Gürcistan, Karadağ, Sırbistan, Şili, Ürdün, Morityus, Güney Kore, Malezya, Moldova, Faroe Adaları, Singapur ve Kosova'yı kapsayan geniş bir coğrafya oluşturmaktadır (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2020).

Türkiye, ticaretin yanı sıra enerjiyi ekonomik karşılıklı bağımlılık yaratarak siyasi ilişkilerin gelişmesine ve sorunların çözülmesine imkân tanıyan bir alan olarak görmüş ve merkez ülke söylemine uygun olarak, enerji ihtiyacını güvenilir bir şekilde karşılamanın ötesinde bir enerji merkezi olmayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda tedarikçi çeşitlendirmesini gözeterek Kafkasya ve Orta Doğu'daki kaynaklara erişim için hem doğu-batı hem de kuzey-güney ekseninde birçok boru hattının kesişme noktasında kendisini konumlandırmıştır (İşeri, 2014: 11). 1997 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Türkiye için “döşenecek yeni boru hatlarıyla doğalgaz ve petrol gibi enerji kaynaklarının Karadeniz havzası ve Orta Asya'dan Akdeniz'e akacağı bir dünyanın kalbi” ifadelerini kullanmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 01.10.1997: 39).

Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boru Hattı ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı, Türkiye'nin dâhil olduğu petrol boru hattı projeleridir. Cumhurbaşkanı Demirel, Hazar Geçişli Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun ve Bakü-Ceyhan Boru Hattı'nın Türkiye açısından önemini şöyle dile getirmiştir: “Bu projenin hayata geçirilmesiyle Türkiye, 21. yüzyılın küresel enerji haritasının tam ortasında yer alacak bir merkez ülke olmaktadır” (TBMM Tutanak Dergisi, 01.10.1998: 44). Benzer şekilde Cem de Türkiye'nin 2000'li yıllarda dünyanın enerji kavşağı olmanın adayı olduğu söyleyerek, bunu Türkiye'nin diğer devletlerle ilişkilerinde bir ayrıcalık olarak tanımlamıştır (Cem, 1997).

Petrol boru hatlarından başka Türkiye, doğalgaz boru hatlarına ve projelerine ev sahipliği yapmaktadır. Doğu-Batı ekseninde Türkiye'den geçmesi ve Hazar havzasının yanı sıra Orta Doğu doğalgaz kaynaklarının Avrupa'ya sevk edilmesini öngören boru hatlarını içeren Güney Gaz Koridoru bağlamında çeşitli doğalgaz boru hatları mevcut bulunmaktadır. Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı, Türkiye-Yunanistan Doğalgaz Enterkonektörü bu çerçevede faaliyete geçirilmiş olan hatlardır. Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı ve Trans Adriyatik Boru Hattı projeleri ise Güney Gaz Koridoru kapsamında faaliyete geçmesi planlanan boru hatlarıdır. Bunlara ek olarak Rusya-Türkiye Gaz Boru Hattı, Mavi Akım Boru Hattı ve İran-Türkiye Doğalgaz Boru Hattı Türkiye'deki mevcut doğalgaz hatlarını oluşturmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020f).

Sonuç olarak, 1980'li yıllarda Özal'ın üzerinde durduğu, ekonomik işbirliğinin gelişmesinin siyasi ilişkilerin de önünü açtığı görüşü Soğuk Savaş sonrası dönemde de kabul görmüş bir strateji olmuş ve dış politika eylemlerine yansımıştır. Bu çerçevede, ticari ilişkilerin ve işbirliklerinin geliştirilmesi, ticari ilişki kurulan ülkelerin çeşitlendirilmesi ve enerji merkezi olma yolunda adımlar atılması gibi uygulamalar hayata geçirilmiştir. Bu uygulamaların, siyasi sorunları çözüp ilişkileri güçlendirerek Türkiye'nin bölgesel aktifliğini ve belirleyiciliği arttıracığına inanılmıştır.

3.6. Bölgesel Barış ve İstikrarın Sağlanmasına Katkıda Bulunulması

Önceki bölümlerde bahsedildiği üzere, Türkiye'nin merkez ülke olma yönelimini benimsemeye başladığı dönem, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde yumuşak güç unsurlarının da belirleyici oldukları farkındalığının arttığı bir döneme denk gelmiştir. Ancak yumuşak gücün artan önemi, askeri gücün önemini tamamen yitirmesi anlamına gelmemektedir. Buna bağlı olarak merkez ülke olma yönelimi çerçevesinde Türkiye, yumuşak güç uygulamalarının yanı sıra bölgesel barış ve istikrarın sağlanmasında ve korunmasında aktif olarak yer alma çabasında olmuştur. Demirel ve Davutoğlu'nun söylemlerinde “herkes için güvenlik” stratejisi olarak ön plana çıkan bu çaba, Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikası uygulamalarında sıklıkla görülmüştür.

Körfez Savaşı, bu durumun ilk örneği olmuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı Özal, Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan Körfez bunalımına karşı tutumunu “bu Körfez bunalımında çekingen, kararsız, başkalarının karar vermesini bekleyen bir tutum ittihaz etmemiz düşünülemez. Aksi takdirde, Türkiye'nin âli menfaatlerinin söz konusu olduğu bir meselede, tesirli bir ülke olma imkânını büyük ölçüde kaybedeceğimiz aşikârdır” diyerek göstermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 01.09.1990: 13). Bunalımı, Türkiye'nin hem bölgesel aktifliğini ve belirleyiciliğini arttırmak hem de Batı nezdindeki önemini göstermek için bir fırsat olarak algılayan Özal liderliğinde Türkiye, Irak'ın iki boru hattını kapatarak koalisyon güçlerinin ambargo çabalarına katılmış; Irak'a karşı düzenlenen hava operasyonları için üs sağlamış ve Irak sınırına asker yığmıştır. (Altunışık, 2009:183) Türk dış politikası açısından Özal'ın Körfez Krizi politikası Orta Doğu'da müdahalesiz yaklaşımdan bölgesel güç olarak

hareket etmeye dönmüştür (Yaraç Laçınok, 2007: 602). Bu özelliği itibarıyla Körfez Krizi, dış politika yönelimi ve planlarında görülen değişimin, dış politika eylemlerine yansımalarının önemli bir örneği niteliğindedir.

Türkiye, 1992 yılında olaylar yeni başlarken Bosna-Hersek konusunda yapılması gerekenleri yazılı bir eylem programıyla ortaya koymuştur. Dünya kamuoyunun uyarılması ve uluslararası örgütlerin harekete geçirilmesi için hükümet ve Dışişleri Bakanlığı yoğun ve kapsamlı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Türkiye, İslam Konferansı'nı iki kez olağanüstü toplantıya çağırılmış ve ilk defa İslam Konferansı, Türkiye'nin dönem başkanlığı yaptığı sırada Bosna-Hersek olayını gündeme almış ve görüşmüştür (TBMM Tutanak Dergisi, 12.04.1994: 240-242). Bosna-Hersek konusunda diğer Balkan ülkeleriyle yakın temaslarda bulunmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni 8 Aralık 1992'de "Bosna-Hersek'te süregelen insanlık trajedisine çözüm getirmek ve insancıl yardım ulaştırmak için Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nce alınabilecek güç kullanma kararlarına katılmak üzere" yurt dışına asker gönderilmesi konusunda hükümete yetki vermiştir (Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesine Dair TBMM Kararı, 1992). Türkiye, ABD öncülüğündeki Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) operasyonlarına hava desteği sağlamış ve NATO müdahalesini desteklemiştir (Demirtaş Coşkun, 2007: 71).

1990'ların son çeyreğinde Kosova'nın Yugoslavya'dan bağımsızlığını istemesiyle başlayan Kosova Krizi'nin tırmanmasıyla birlikte Türkiye, konuyla ilgili olarak hükümet düzeyinde çalışmalara başlamıştır (Aksu, 2010: 61). Diğer bölge ülkeleriyle de ortak bir zemin oluşturmak için girişimlerde bulunan Türkiye, NATO çerçevesinde askeri müdahale söz konusu olduğunda NATO'nun Sırp'lara karşı yürüttüğü hava operasyonlarına katılmıştır. Adriyatik'teki ambargonun yürütülmesinde görev almış ve ateşkes sonrasında da Kosova'da güvenliği sağlamakla görevlendirilen Kosova Gücü kapsamında 1000 askerini bölgeye göndermiştir (Aksu, 2010: 57-58).

Türkiye, Balkanlar dışında farklı bölgelere de farklı amaçlarla asker ya da personel göndermiştir. Kolombiya Hükümeti ile Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri arasındaki barış sürecine, Belize ile Guatemala arasındaki sınır sorununa maddi ve teknik destek sağlamış ve Bogota'daki Barış Süreci Misyonu'na personel katkısı sağlamıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020g). Türk Emniyet mensupları, Haiti'de düzen ve istikrarın sağlanması için kurulan BM Haiti İstikrar Misyonu ve BM Haiti Adalet Destek Misyonu'nda görev almışlardır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020g).

Türkiye, Karadeniz Bölgesi'ne yönelik olarak, Karadeniz'e kıyısı olan ülkeleri kapsayan Karadeniz İşbirliği Görev Gücü kurulması teklifini gündeme getirmiştir. Bu teklifle, Karadeniz'de bölgesel güvenliğin ve istikrarın artırılması hedeflenmiştir. Buna göre Ekim 1998'de Ankara'da bir araya gelen Türkiye, Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya ve Ukrayna temsilcileri, söz konusu gücün çok uluslu niteliğe sahip olması konusunda ve bölgede arama-kurtarma, mayın temizleme, çevrenin korunması ve genel anlamda güvenlik artırıcı önlemlerin alınmasına katkıda bulunmasını kararlaştırmışlardır. 2 Nisan 2001'de İstanbul'da imzalanan kuruluş antlaşmasıyla Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu kurulmuştur (Uzgel, 2006: 522-523; Oktay, 2006: 167).

Bölgesel barış ve istikrara katkıda bulunmak için gerçekleştirilen bir girişim de özellikle Balkanlar'da üçlü süreçlerin kurulması olmuştur. Bosna-Hersek Federasyonu çatısı altında birlikte yaşayan Boşnak ve Hırvat halkları arasındaki ilişkilere katkıda bulunmak amacıyla, Türkiye, Bosna-Hersek ve Hırvatistan Dışişleri Bakanlıkları arasında üçlü bir danışma mekanizması tesis edilmiştir. 2009 yılında da Türkiye-Bosna-Hersek-Sırbistan üçlü danışma mekanizması kurulmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020h).

Bunların yanı sıra, bölgesel barış ve istikrarın tesis edilmesine ve güçlendirilmesine katkıda bulunmak adına Türkiye, BM barışı koruma operasyonlarına katılmaktadır. Türkiye, Lübnan, Sudan, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Kosova, Doğu Timor, Burundi, Fildişi Sahili, Liberya, Haiti, Sudan, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad gibi ülkelerdeki BM misyonlarında ve Darfur'daki Afrika Birliği ve BM Hibrid Operasyonu'nda yer almıştır. Somali'deki BM Operasyonu'na 1993 ve 1994 yıllarında toplam 300 personelle katkıda bulunmuştur. Türkiye, Afganistan'da barış ve istikrarın sağlanmasına da hem askeri hem sivil araçlarla rol üstlenmiştir (Bayer ve Keyman, 2012: 79-80). Aralık 2020 itibarıyla Türkiye, 4 farklı BM misyonuna toplam 128 personel ve bir deniz unsuruyla katkıda bulunmaktadır (Çavuşoğlu, 2020: 40).

Arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık girişimleri, Türkiye'nin bölgesel barışa ve istikrara katkıda bulunma politikası çerçevesindeki dış politika uygulamalarından olmuştur. Bu çerçevede Türkiye, Orta Doğu Barış Süreci'ni desteklemiş ve süreçte rol üstlenmiştir. Yaser Arafat'ın talebi üzerine Türkiye, 1998 yılında başta ABD ve İsrail olmak üzere, uluslararası kamuoyu nezdinde Orta Doğu Barış Süreci'nin kurtarılması için girişimlerde bulunmuş, Filistin'in kaygılarının ABD ve Avrupalı ülkelere aktarılmasında aktif rol üstlenmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 01.10.1998: 47). Türkiye, Filistin-İsrail uyuşmazlığında kolaylaştırıcı rol oynamak için istekli davranmıştır.

Dönemin Cumhurbaşkanı Demirel Ekim 2000’de kurulan inceleme komisyonunda görev almış, dönemin Dışişleri Bakanı Cem Nisan 2002’de Yunanistan Dışişleri Bakanı ile birlikte İsrail’de temaslarda bulunmuştur (Altunışık, 2009: 185-187). Bunlara ek olarak Türkiye, 2008’de İsrail ile Suriye arasındaki dolaylı gelişmelerde kolaylaştırıcılık çabaları yürütmüş, aynı yıl Lübnan’da gerçekleşen cumhurbaşkanı seçimlerinde yaşanan krizin yatıştırılmasında rol oynamıştır. 2010’da Kırgızistan’da toplumlararası çatışmada arabulucu olmuştur. Nükleer faaliyetleri, ABD düşmanlığı ve İsrail aleyhindeki söylemlerinden ötürü gergin olan İran – Batı ilişkilerinde ve son olarak Ermenistan – Azerbaycan ilişkilerinde arabulucu olarak yaptığı diplomatik girişimler ile sorunların çözümüne destek vermiştir (Akçadağ, 2010: 19). Türkiye’nin arabuluculuk faaliyetlerine olan ilgisi özellikle 2010 yılından sonra daha yoğunlaşmış, arabuluculuk alanında markalaşma iddiası ortaya koymuştur (Çavuşoğlu, 2019: 123). Bu bağlamda, 2010 yılında Finlandiya ile birlikte BM çatısı altında Barış İçin Arabuluculuk girişimi başlatılmış ve Türkiye, BM Arabuluculuk Dostlar Grubu’nun eş-başkanı olmuştur. Bu oluşumu bölgesel düzeye aktarmak amacıyla Türkiye, yine Finlandiya ile birlikte AGİT bünyesinde bir Arabuluculuk Dostlar Grubu oluşturmuştur. Benzer şekilde, Türkiye’nin teşvikiyle İslam İşbirliği Teşkilatı bünyesinde Arabuluculuk Dostları Temas Grubu teşkil edilmiştir (Çavuşoğlu, 2019: 124).

Kısacası, merkez ülke olma yönelimi, Türkiye için bölgesel barış ve istikrarın sağlanmasında ve korunmasında aktif olarak yer alınmasını gerektirmiştir. Buna göre Türkiye, birçok bölgesel çatışmada uluslararası toplumun harekete geçirilmesi girişimlerini, çok taraflı dayanışma mekanizmalarının kurulmasını, arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık faaliyetlerini ve asker göndermeyi içeren çeşitli roller üstlenmiştir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada, Türk dış politikasındaki merkez ülke olma yöneliminin, Davutoğlu’nun dış politika anlayışı ile özdeşleştirilen bir dış politika dönüşümü olup olmadığı sorusuna odaklanılmıştır. Bu bağlamda, ilk olarak Soğuk Savaş sonrası dönemin farklı dönemlerinde görev yapmış olan Özal, Demirel, Cem ve Davutoğlu’nun dış politika söylemleri karşılaştırmalı olarak analiz edilerek merkez ülke yöneliminin söylemsel boyutu, akabinde ise dış politika uygulamaları incelenerek eylemsel boyutu analize tabi tutulmuştur.

Karşılaştırmalı söylem analizi, dış politika söylemlerinde merkez ülke tanımlamasının içeriği ve bu bağlamda ortaya konulan dış politika plan ve stratejileri açısından göz ardı edilemeyecek ortaklıklar ve benzerlikler olduğunu göstermektedir. Buna göre, Türkiye’nin bölgesel ve uluslararası gelişmeleri etkileyebilen, yapıcı ve düzen kurucu bir ülke olmasını tanımlayan merkez ülke yöneliminin fikri temelleri, Soğuk Savaş’ın sona ermesinin hemen akabinde atılmıştır. Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle bir yandan uluslararası sistemin iki kutuplu yapısı sona ermiş diğer yandan da Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlar’da çoğu geçmişte Türkiye ile ortak bir tarih, din ya da dil paylaşmış yeni bağımsız devletler ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler ve ortaya çıkan yeni siyasi coğrafya, Türkiye için yeni bir dış politika yönelimi belirlenmesi ihtiyacı doğurmuştur. İçinde bulunulan stratejik durumu Türkiye açısından bir fırsat olarak gören dönemin Cumhurbaşkanı Özal, bu fırsatı en iyi şekilde değerlendirmenin, Batılı müttefiklerle ilişkilerin sürdürülmesinin yanı sıra, yeni ortaya çıkan siyasi coğrafyada aktif politikalar takip edilmesi ile mümkün olacağını düşünmüştür. Böylelikle Türkiye’nin kavşağında yer aldığı bölgelerdeki gelişmeleri etkileyebilmesini ve buralarda aktif roller üstlenmesini tanımlayan bir dış politika yönelimi ortaya çıkmıştır. Özal’ın ardından Demirel’in dış politik söylemlerinde de yansımaları görülen bu yönelim, 2000’li yılların arifesinde Cem tarafından merkez ülke olarak kavramsallaştırılmış ve Türkiye’nin temel dış politika yönelimi olmaya devam etmiştir.

Dış politika söylemlerinde görülen ortaklıklar, eylemlere yani somut dış politika davranışlarına da yansımıştır. Bu bağlamda, Batı ile geçmişten gelen ilişkilerin ve işbirliklerinin güçlendirilerek sürdürülmesinin yanı sıra, 1990’lı yılların başında Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlar gibi yakın coğrafyalar öncelikli ilgi alanları olmuş, bu bölgelerdeki gelişmeler ve çatışmalar Türkiye’nin dış politika uygulamalarının odağında bulunmuştur. 1990’lı yılların sonlarına doğru ise bir rekabet alanı olarak önemi artan Afrika ve Latin Amerika gibi bölgelerle de ilgilenilmeye başlanmıştır. Bu bölgelerle kültürel ve akademik işbirlikleri kurulması, diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi, komşularla sorunlarla çözülmesi, dış yardımlar sağlanması, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, bölgesel barış ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunulması yoluna gidilmiştir.

Kısacası, Türkiye’nin merkez ülke olma yönelimi Soğuk Savaş’ın sona ermesinden itibaren dış politik söylemlerde yer bulmaya başlamıştır. Bu yönelime uygun olarak gerçekleşen kültürel ve akademik işbirliklerinin kurulması, diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi, dış yardımlara odaklanması, komşu ülkelerle sorunların çözülmesi, ekonomik ilişkilerin öncelenmesi ve geliştirilmesi, bölgesel barış ve istikrarın sağlanmasında aktif rol üstlenilmesi

gibi politikalar da yine bu dönemden itibaren eyleme geçirilmiştir. Sonuç olarak, Türk dış politikasındaki merkez ülke olma söylemi ve bu bağlamda yaşanan aktivizm, Davutoğlu ile yaşanan bir dış politika dönüşümünden ziyade Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan dış politika yöneliminin bir parçasıdır. 2002 sonrası dönemde gerek tek parti hükümetinin getirdiği siyasi istikrara gerekse uluslararası alandaki koşulların uygunluğuna bağlı olarak, bu politikaların daha yoğun ve aktif bir şekilde uygulandığı bir gerçektir. Ancak sadece buna odaklanarak Türkiye'nin merkez ülke olma yöneliminin, söylemsel ve eylemsel olarak, Davutoğlu ile birlikte yaşanan bir dış politika dönüşümü olarak değerlendirilmesi eksik bir okuma sunmaktadır.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. Y. Alogan (Çev.), İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Akçadağ, E. (2010). *Dünyada ve Türkiye'de kamu diplomasisi*. Erişim adresi: <http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/emineakcadag.pdf> , (08.09.2020).
- Aksu, F. (2010). Kosova Krizi'nde Türkiye'nin dış politikası. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 51-89.
- Al Jazeera Türk. (2014, 6 Ocak). *Türkiye-Suriye ilişkileri: İnişler ve çıkışlar*. Erişim adresi: <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiye-suriye-iliskileri-inisler-ve-cikislar>, (15.02.2021).
- Altan, C. (2005). Afrika Ülkeleriyle ekonomik ve ticarî ilişkilerimiz. *Ekonomik Sorunlar Dergisi*, (17), Erişim adresi: http://www.mfa.gov.tr/data/Kutuphane/yayinlar/EkonomikSorunlarDergisi/Sayi17/XVII_CanAltan.pdf, (20.09.2020).
- Altunışık, M. (2009). Worldviews and Turkish foreign policy in the Middle East. *New Perspectives in Turkey*, (40), 171-194.
- Askerov, A. (2017). Turkey's 'zero problems with the neighbors' policy: was it realistic?. *Contemporary Review of the Middle East*, 4(2), 149-167.
- Balcı, A. (2018). *Türkiye dış politikası: İlkeler, aktörler ve uygulamalar*. 3. Baskı, İstanbul: Alfa.
- Bayer, R. ve Keyman, F. (2012). Turkey: an emerging hub of globalization and internationalist humanitarian actor?. *Globalizations*, 9(1), 73-90.
- Berberakis, T. (2000, 19 Ocak). Papandreu'dan tarihî ziyaret. *Milliyet*, Erişim adresi: <http://www.milliyet.com.tr/2000/01/19/dunya/dun02.html>, (06.09.2020).
- Cem, İ. (1997, 8 Ekim). *Dışişleri Bakanı Sayın İsmail Cem'in basın toplantısı*. Erişim adresi: <http://www.turkishgreek.org/kuetuephane/item/32-disisleri-bakani-sayin-ismail-cem-in-basin-toplantisi-8-ekim-1997>, (06.09.2020).
- Cem, İ. (2009). *Türkiye, Avrupa, Avrasya Cilt I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cem, İ., (2002, 5 Haziran). Turkish foreign policy: opening new horizons for Turkey at the beginning of a new millennium. *Turkish Policy Quarterly*. Erişim adresi: <http://turkishpolicy.com/Files/ArticlePDF/turkish-foreign-policy-opening-new-horizons-for-turkey-at-the-beginning-of-a-new-millennium-spring-2002-en.pdf>, (28.08.2020).
- Çalık, M. (1992). Özal: "Türkiye'nin önünde hacet kapıları açılmıştır". *Türkiye Günlüğü*, (19), 5-23.
- Çavuşoğlu, M. (2019). *2020 yılına girerken girişimci ve insani dış politikamız*. Erişim adresi: http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2020-yilina-girerken-girisimci-ve-insani-dis-politikamiz.pdf, (01.08.2020).

- Çavuşoğlu, M. (2020). *2021 yılına girerken girişimci ve insani dış politikamız*. Erişim adresi: http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2021-yilina-girerken-girisimci-ve-insani-dis-politikamiz.pdf, (12.02.2021).
- Davutoğlu, A. (2004, 26 Şubat). Türkiye merkez ülke olmalı. *Radikal*. Erişim adresi: <http://www.radikal.com.tr/yorum/turkiye-merkez-ulke-olmalı-702116/>, (18.08.2020).
- Demirtaş Coşkun, B. (2007). Ankara ve Berlin'in Bosna Savaşı'na yönelik politikaları: karşılaştırmalı bir inceleme. *Uluslararası İlişkiler*, 4(13), 57-88.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (2020). *DEİK hakkında*. Erişim adresi: <https://www.deik.org.tr/deik-deik-hakkında>, (12.09.2020).
- Hazar, N. (2012). *Türkiye Afrika'da: eylem planının uygulanması ve değerlendirme on beş yıl sonra* (Rapor No. 125). Ankara: ORSAM.
- Hazar, N. (2016). *Türk dış politikasında Afrika*. Ankara: Dış Politika Enstitüsü.
- İşeri, E. (2014). Türk dış Politikasında 'barış boru hattı' vizyonu. *Orta Doğu Analiz*, 6(61), 10-13.
- Kavak, Y. ve Başkan, G. A. (2001). Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlere, Türk ve akraba topluluklara yönelik eğitim politika ve uygulamaları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (20), 92-103.
- Kiraz, S. (2018). Türk dış politikasında çok yönlülük denemeleri bağlamında Karadeniz İşbirliği Örgütü ve D-8'in karşılaştırmalı olarak analizi. *Turkish Studies: Economics, Finance and Politics*, (13), 125-140.
- Kutlu, M. N. (2020, 15 Ekim). Latin Amerika ülkeleriyle diplomatik ilişkilerimizin 70. yılı ve açılım politikamız. *Anadolu Ajansı*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/latin-amerika-ulkeleriyle-diplomatik-iliskilerimizin-70-yili-ve-acilim-politikamiz/2006976>, (13.02.2021).
- Morris, C. (2000, 20 Ocak). Greece and Turkey Strengthen Ties. *BBC*. Erişim adresi: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/612554.stm>, (06.09.2020).
- Oktay, E. G. (2006). Türkiye'nin Avrasya'daki çok taraflı girişimlerine bir örnek: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü. *Uluslararası İlişkiler*, 3(10), 149-179.
- Oran, B. (2006). Dönemin bilançosu. B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne olgular, belgeler, yorumlar Cilt II (1980-2001)* içinde (9-33), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özcan, G. (2000). Doksanlı yıllarda Türkiye'nin değişen güvenlik ortamı. G. Özcan ve Ş. Kut (Ed.). *En uzun on yıl: Türkiye'nin ulusal güvenlik ve dış politika gündeminde doksanlı yıllar* içinde (13-42), İstanbul: Bükre Yayınları.
- Özcan, G. (2004). Türk dış politikasında oluşum süreci. F. Sönmezoğlu (Ed.). *Türk dış politikasının analizi* içinde (829-894), İstanbul: Der Yayınları.
- Özgür, S. (2011, 5 Haziran). Davutoğlu: vizeleri kaldırmak için seferberlik ilan ettik. *Hürriyet*. Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/davutoglu-vizeleri-kaldirmak-icin-seferberlik-ilan-ettik-17961841>, (08.09.2020).
- Özkan, M. ve Akgün, B. (2010). Turkey's opening to Africa. *Journal of Modern African Studies*, 48(4), 525-546.
- Rosenau, J. N. (1976). The study of foreign policy. J. N. Rosenau, K. W. Thompson ve G. Boyd (Eds.). *World politics: an introduction* içinde (15-35), New York: Free Press.
- Sputniknews. (2015, 24 Nisan). *Akdamar Kilisesi dünya mirası oldu*. Erişim adresi: <https://tr.sputniknews.com/kultur/201504241015175601/>, (06.09.2020).
- TBMM Tutanak Dergisi. (1990, 1 Eylül). Dönem 18. Cilt 47. Birleşim 1. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Tutanak Dergisi. (1991, 1 Eylül). Dönem 18. Cilt 63. Birleşim 1. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Tutanak Dergisi. (1992, 22 Ocak). Dönem 19. Cilt 3. Birleşim 29. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Tutanak Dergisi. (1992, 7 Mayıs). Dönem 19, Cilt 10, Birleşim 74, Ankara: TBMM Matbaası.

- TBMM Tutanak Dergisi. (1994, 12 Nisan). Dönem 19. Cilt 57. Birleşim 88. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Tutanak Dergisi. (1995, 1 Ekim). Dönem 19. Cilt 94. Birleşim 1. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Tutanak Dergisi. (1996, 1 Ekim). Dönem 20. Cilt 11. Birleşim 1. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Tutanak Dergisi. (1997, 1 Ekim). Dönem 20. Cilt 34. Birleşim 1. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Tutanak Dergisi. (1997, 20 Aralık). Dönem 20. Cilt 40. Birleşim 32. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Tutanak Dergisi. (1998, 1 Ekim). Dönem 20. Cilt 62. Birleşim 1. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Tutanak Dergisi. (2000, 18 Nisan). Dönem 21. Cilt 31. Birleşim 82. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Tutanak Dergisi. (2009, 21 Ekim). Dönem 23. Cilt 51. Birleşim 9. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Tutanak Dergisi. (2010, 20 Aralık). Dönem 23. Cilt 87. Birleşim 37. Ankara: TBMM Matbaası.
- Tuğtan, M. A. (2016). Kültürel değişimlerin dış politikadaki yeri: İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu. *Uluslararası İlişkiler*, 13(49), 3-24.
- Türk Eximbank. (2020). *Bankamız hakkında*. Erişim adresi: <https://www.eximbank.gov.tr/tr/hakkimizda/kurumsal/bankamiz-hakkinda>, (12.04.2020).
- Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine izin verilmesine dair TBMM kararı. (1992, 10 Aralık). *Resmi Gazete* (Sayı: 21431). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21431.pdf>, (12.09.2020).
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı. (2013). *TİKA, Türkiye'dir*. Erişim adresi: http://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_turkiyedir-3545, (12.09.2020).
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı. (2015). *TİKA'nın Latin Amerika projeleri*. Erişim adresi: http://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_nin_latin_amerika_projeleri-15308, (11.08.2020).
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı. (2020a). *Tarihçe*. Erişim adresi: <http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/tarihce-222>, (11.09.2020).
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı. (2020b). *2020 yılı performans programı*. Erişim adresi: https://www.tika.gov.tr/upload/2020/02/PERFORMANS%20RAPORU/TIKA_PerformansProgrami2020Web.pdf, (11.02.2021).
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı. (2020a). *Türkiye Bursları*. Erişim adresi: <https://www.ytb.gov.tr/uluslararasi-ogrenciler/turkiye-burslari>, (08.09.2020).
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı. (2020b). *Başkanlığımız*. Erişim tarihi: <https://www.ytb.gov.tr/kurumsal/baskanligimiz-2>, (08.09.2020).
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı. (2020c). *Kardeş topluluklar: Genel bilgi*. Erişim adresi: <https://www.ytb.gov.tr/kardes-topluluklar/genel-bilgi>, (08.09.2020).
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı. (2020d). *Kardeş topluluklar: Programlar*. Erişim adresi: <https://www.ytb.gov.tr/kardes-topluluklar/programlar>, (08.09.2020).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2020a). *Dışişleri bakanlarımız*. Erişim adresi: http://www.mfa.gov.tr/_disisleri-bakanlari-listesi.tr.mfa, (23.08.2020).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2020b). *Orta Asya ülkeleri ile ilişkiler*. Erişim adresi: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa>, (10.09.2020).

- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2020c). *Türkiye'nin kalkınma işbirliği: Genel özellikleri ve en az gelişmiş ülkelere yönelik yaklaşımı*. Erişim adresi: <http://www.mfa.gov.tr/turkiyenin-kalkinma-isbirligi.tr.mfa>, (11.09.2020).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2020d). Türkiye'nin uluslararası acil insani yardımları. Erişim adresi: http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin_inساني-yardimlari.tr.mfa, (12.08.2020).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2020e). *Türkiye Ermenistan siyasi ilişkileri*. Erişim adresi: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (06.09.2020).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2020f). *Türkiye'nin enerji profili ve stratejisi*. Erişim adresi: http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (16.09.2020).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2020g). *Türkiye'nin Latin Amerika ve Karayiplere yönelik politikası ve bölge ülkeleri ile ilişkileri*. Erişim adresi: http://www.mfa.gov.tr/i_-turkiye_nin-latin-amerika-ve-karayiplere-yonelik-politikasi-ve-bolge-ulkeleri-ile-iliskileri.tr.mfa, (05.09.2020).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2020h). *Sorularla dış politika*. Erişim adresi: <http://www.mfa.gov.tr/sorular.tr.mfa>, (06.09.2020).
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı. (2020). *Türkiye'nin STA'ları*. Erişim adresi: <https://ticaret.gov.tr/data/5b872ada13b8761450e18f4b/STA%20tablosu.pdf>, (15.09.2020).
- Uzgel, İ. (2006). Balkanlarla ilişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne olgular, belgeler, yorumlar Cilt II (1980-2001)* içinde (481-523), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yaraç Laçınok, N. (2007). Turgut Özal. A. F. Demir (Ed.), *Türk dış politikasında liderler* içinde (537-639), İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Yeşiltaş, M. ve Balcı, A. (2011). AK Parti dönemi Türk dış politikası sözlüğü: kavramsal bir harita. *Bilgi*, (23), 9-34.
- Yunus Emre Enstitüsü. (2020). *Yunus Emre Enstitüsü*. Erişim adresi: <https://www.yee.org.tr/tr/kurumsal/yunus-emre-enstitusu>, (10.09.2020)
- Zeyrek, D. (2008, 30 Haziran). Erivan-Antalya Uçak Seferleri Sessiz Başladı. *Radikal*. Erişim adresi: <http://www.radikal.com.tr/ekonomi/erivan-antalya-ucak-seferleri-sessiz-basladi-885880/>, (06.09.2020).